

JOHANNES FRIED

BÜNTÉNY, AVAGY MÍTOSZ KONSTANTINÁPOLY 1204-ES ELFOGLALÁSA VELENCE KULTURÁLIS EMLÉKEZETÉBEN

Pierre Nora francia történész nem is olyan rég egy új és igen sikeres kutatási irányzatot hívott életre, amely az *emlékezet helyeinek* („lieux de mémoire”) felfedezésével, bemutatásával és vizsgálatával foglalkozik.¹ Elméletével magam is egyetértek, kérdés-felvetését azonban szeretném kibővíteni, és antropológiai értelmezésbe ágyazni.

Az emlékezés helyei alatt – Pierre Nora és mások kifejezésével élve – azokat a helyeket értem, ahol az egyén, illetve a közösség jelenlegi önértelmezésének, illetve aktuális önigazolásának emlékei alakot öltenek és megjelennek. Az ilyen helyek az emberekkel, hősökkel és antihősökkel, az eseményekkel és az élményekkel, a képességekkel és a tudással, az elképzelésekkel vagy doktrínákkal, irodalmi szövegekkel vagy jogi követelésekkel, mondákkal, mesékkel és legendákkal, a Jó és a Rossz megszemélyesítésével, a vallással és a hittel, és sok más egyébbel történő találkozás memoratív helyszíneiként alakulnak ki.² Az efféle emlékezet megnyilvánulhat a szavak szintjén, kifejezésre juthat különböző rítusokban, világi és egyházi szertartásokban, a tudományban és a történetírásban éppúgy, mint a mindennapi életben; tapasztalható széles körben, vagy csak azon személyek esetében, akik a maguk szubjektív emlékezeti helyén időznek. Az emlékezeti helyek változhatnak; veszíthetnek vonzerejükből, eltűnhetnek, kiszorulhatnak az újabbak közül, átalakulnak vagy átszervezik őket; felépítményükben megújulhatnak. Emlékezeti helyek és az e tereket összekötő úthálózat nélkül azonban egyetlen ember, társadalom, egyén, közösség, királyság vagy diktatúra sem boldogul.

Ki és miként ápolja az emlékeket? Ki vagy mi és milyen körülmények között kelti életre az emlékezetet? Milyen törekvések bizonyultak eredményesnek? Hogyan törődnek velük? Milyen következményeik és hatásaik vannak? Mindenekelőtt azonban: hogyan jönnek létre ezek a helyek? Hogyan nyerik el rendjüket, struktúrájukat és felépítményüket? Ez a kérdés több mint tíz éve foglalkoztat, és ahhoz az összefoglaló témához tartozik, melynek provokáló szándékkal a „történelem és elme” címet adtam. Németországban igen nagy ingerültséget váltott ki, és egyelőre több elutasításra, mint egyetértésre talált.³ Én azonban bizakodó vagyok.

Hogyan jönnek létre tehát emlékezeti helyeink? Ennek megválaszolásához alaposan ismernünk kell az emberi emlékezőképesség jelenségeit. Mivel az individuális emlékezeti helyek komplex élettapasztalatokra és a mindenkori „önmagunk” kognitív bevésődésére épülnek fel, agyunk egyéni cselekvésmódjai szerint jönnek létre, amelyek *többszörösen* (ha nem is állandóan) *tudattalanok*, és ezért egységként *irányít-hatatlanok*, kormányzó központ nélkül *önszerveződően* működnek. A kollektív emlékezeti helyek ennél is összetettebb eseményeknek köszönhetőek, amelyek az egyén és a közösség átláthatatlanul sűrűre szőtt összjátékából következnek, és ebben a komplexitásban újra – nem is lehetne másként – önmaguktól szerveződnek. Emberi hatalom, bármilyen erejű és bármely helyzetben is legyen, ezen a komplexitáson ténylegesen sem uralkodni nem tud, sem azt döntően befolyásolni nem képes. A valóság és vele együtt az emlékezet helyei előbb-utóbb elmenekülnek mindennemű beavatkozási kísérlet elől.

A kulturális és a fizikai adottságok az emlékezeti jelenségek mindegyikét befolyásolják. De hogyan hatnak, és milyen következményeket hordoznak vajon ezek az emlékezeti jelenségek a történeti kutatásra nézve? A magam részéről ezt tartom döntő kérdésnek, amelynek megválaszolásához a lehető legtöbb emlékezéssel foglalkozó tudományágat segítségül hívtam: nemcsak a magam tudományterületét tehát, amely eddig ezzel a problémával – bármilyen furcsán hangzik is – semmilyen módon nem szembesült, inkább az etnológiához (amely a szóbeli kultúra kollektív emlékeivel foglalkozik), vagy a pszichológiához, illetve a neuropszichológiához, neurobiológiához és más kognitív tudományokhoz fordultam segítségért. A válaszok, amelyeket kaptam, a következőképpen foglalhatók össze.

Az emberi emlékezőképesség élményeinket úgy reprodukálja, hogy az sem azonosságát, sem tárgyilagosságát tekintve nem lesz megbízható. Főként az epizodikus emlékezet hajlamos a modulációra, a torzításra és a tévedésre: esetében a pszichológiai kísérletek rendre 40%-ra rúgó hibahányadot rögzítenek. A szemantikus emlékezet valamelyest megbízhatóbban működik. Ijesztően hangzik ez egy történész számára, főképpen ha csak az emlékezethez kötődő információkra hagyatkozhat. És mindezzel nem csupán az ókor, illetve a forrásszegény középkor kutatásakor számolhatunk, jelenkori történeti tényállások sorozatán is kimutatható, vegyük például T. Junge, vagy akár A. Speer esetét,⁴ de még olyan jelentős személyiségekkel, mint Karl Löwith is megesik, hogy teljes mértékben tévesen emlékezik vissza Max Weber „A tudomány mint hivatás” című előadására.

Példák hosszú sora állhatna itt, amelyek állandó jellemzője a nagyfokú torzítás, hiszen az eseményekre mindenki kedve szerint emlékezik, és nem úgy, ahogy azok valójában megtörténtek, az időpontokat összecseréli, távol lévő személyeket szerepeltet, jelen levőket elhagy, a tényeket elferdíti stb. Mindebből a történész arra a mélyreható következtetésre jut, hogy a tényállásban bekövetkező veszteségek és nyereségek egyenlő súllyal esnek latba. Módszertani szempontból pedig új követelményként jelenik meg, hogy a torzulásokkal akkor is számolni kell, ha azok eddig még nem bukkantak fel, és ügyelni kell a különböző deformáló markerekre (érzelemvilág, önértelmezés és egyebek). Szükségessé válik továbbá az elsődleges és a másodlagos deformálási képesség, vagyis a tudattalanul eredményes, illetve tudatosan előidézett torzítás elhatárolása, továbbá a befogadótól, illetve egyéb körülményektől való függés figyelembevétele. Számolni kell azokkal a mentális, testi, lelki, társadalmi adottságokkal, amelyek érzékenyen hathatnak az emlékek előhívásának folyamatára.

A tudattalanul ható, vagyis elsődleges torzító tényezők közül tizenkilencet tudtam összeszámolni: 1) aktív, illetve passzív részvétel az adott eseményben, 2) ösztönös alkalmazkodás az agyban meglévő elbeszélésmintákhoz, 3) az ismétlés útján történő bevésés, 4) az észlelést kondicionáló emléknymok (amelyek például egy kérdést, de akár stresszhelyzetet is fel-, illetve előidézhetnek), 5) az emlékezés útján feldolgozandó történések száma és sűrűsége, 6) a rendelkezésre álló számtalan információ félig tudatos értékelése, szétválogatása, alkotóelemeire bontása, 7) a szétválogatott adatok segítségével az egyetlen zárt egészként felfogható történet megalkotása, 8) az emlékként felidézett történetben a saját személyiség érzelmileg hangsúlyos pozicionálása (önmaga megdicsőülése, esetleg szégyenérzete), 9) a lényeges elemek kanonizációja, 10) több egyforma eset egybemosása, 11) a háttérben megbújt tényezők előtérbe állítása, illetve felnagyítása, 12) különböző esetek hasonló részleteinek felcserélése, 13) időben elhúzódó események egyetlen pillanatra, egyetlen gesztusba sűrítése, esetleg csupán egyetlen szóval történő kifejezése, 14) a bejövő jelek többértelmű-

sege, 15) időbeli és minőségi inverzió, amely a korábbi eseményeket későbbre teszi, a Jókat Gonosszá (illetve fordítva) változtatja, 16) társadalmi, pszichológiai, illetve neuronális tényezők hatásai az észlelés bevésésére, 17) a reprodukció pillanatában érvényes élethelyzet befolyása az események felidézésekor, 18) a bizonyosság szindrómája (amely szerint az emlékező a saját emlékezetét mindig tévedhetetlennek tartja), és végül 19) az elsődleges és másodlagos torzító tényezők neuronális kompenzálásának rendje és módja az emlékező agy által.

Nem szükséges, hogy a fenti tényezők mindegyike egyszerre hasson, a körülményektől függően felválthatják egymást, de az is előfordulhat, hogy újabb, hasonló jellegű tényezők tűnnek fel. Ezen elemek minden esetben valamennyi szemtanú emlékezetalkotását döntően formálják, így befolyásolva az emlékeket, ezért ugyanazon eseményről alkotott két emlékezet sohasem lesz egyforma. Mindebből módszertani szempontból tehát az következik, hogy, amint valamely deformálási marker akár csak nyomokban is megjelenik, a torzító tényezőket mindenképpen figyelembe kell venni. Ezek ugyanis állandóan eredményesen működnek. További nehézséget jelent, hogy az emlékezetnek *kétféle jelenséggel* is meg kell birkóznia: a *valóságos*, de már *elmúlt eseménnyel*, amely a maga módján tovább él, és folyamatosan újabb emlékeket idéz elő, valamint valamennyi *eredeti esemény memorációjával*, amely még folyamatosabb, még kiszámíthatatlanabb, de ugyanakkor még hathatósabb átalakuláson megy át. Az észlelés szempontjából azonban mindkettő kognitív képzet, valamennyi kultúra ki van téve mindkét következménynek. Eközben az emlékezet a bizonyosság után szomjazik, és a folyamatos átalakulástól megszabadulva a rendszeresen látogatott helyeken, illetve a jól ismert találkozási pontokon összpontosulva maradandóvá akar válni. A fentieket a következő, nem aprólékosan kidolgozott, inkább vázlatyszerű példán keresztül szeretném megvilágítani.

Konstantinápolyi ereklyék velencei története

1202-ben a velenceiek egy soknemzetiségű kereszties hadat felhasználva, melyet nyilvánvaló fizetésképtelensége miatt keresetlen módszerekkel szemérmetlenül megszároltak, megostromolták és meghódították az akkor Magyarországhoz tartozó dalmáciai Zára városát. A magyar király, Imre és fivére, András azonban nem sokkal korábban maguk is felvették a keresztet, s ennek köszönhetően olyan különös pápai védelem alatt álltak, amit csak a kereszties hadba vonulók élvezhetnek. Az óvatlan támadás európai botrányra nőtt ki magát, a kereszties hadak vezérei közül nem is mindegyik engedett a zsarolásnak. III. Ince pápa kénytelen volt közbeavatkozni, és nem habozott az agresszió szervezőjét, Velencét és Enrico Dandolo dózsét a rendelkezésére álló legszigorúbb egyházi büntetésben, az exkommunikációban részesíteni, a kereszties seregnek pedig bocsánatot kellett kérnie a magyar királytól. A morális és jogi tiltakozás azonban, mint az agresszorok esetében oly sokszor, nem sokat ért. A pápát, akinek a kegyét királyok és későbbi császárok keresték, a velencei dózse semmibe vette. Még a zárai táborban fogadta Alexiosz Angeloszt, a bizánci trónörökösöt, aki igényt tartott a császári trónra, és segítséget kért a dózsétól. Enrico megismételve az ördögi játszmát, a fejedelmeket, valamint hadaikat újfent a zsarolás eszközével egy második, még kegyetlenebb rajtaütésre, Konstantinápoly elfoglalására kényszerítette. A megszerzett zsákmányból a lovagok kiegyenlíthették tartozásukat. Ezen események mindenki előtt ismertek, beszélni róluk szükségtelen. A két büntett elkövetése és a pápai „*plenitudo potestatis*” sorozatos semmibevétele változást hozott a pápa és Velence kapcsolatában,

és olyan következményekkel járt, amelyek évszázadokon keresztül nyomot hagytak a velencei és az európai historiográfiában. A törvénytelen tettekre büszke, ugyanakkor saját jóhíruket féltve őrző velenceiek igencsak pazar emlékezeti helyet hoztak létre maguknak, amelyet azonban ártalmatlan, a törvényesség leple mögé bújtatott emlékezeti helyekre rejtettek el, így az láthatóságában vált láthatatlanná. Erről, vagyis a *Serenissima* kulturális emlékezetéről és annak hatásairól lesz a továbbiakban szó.

„Ezen dózse csodálatos műve tette hatalmassá a velencei államot” (*Ex cuius ducis mirifica operatione Venetorum status vehementer auctus fuit*). „Az egész Római Birodalom negyedének és felének ura” (*Quarte partis et dimidie totius imperii Romanie dominator*) – a fenti események bekövetkeztével egészülhetett ki ezen kifejezésekkel Enrico Dandolo hercegi titulátúrája. Semmi kétség, a diadal habitusa jelenik meg bennük, de milyen tömör, majdhogynem szegényes szavakba foglalva. Még visszafogottabban szól másfél századdal később Velence valaha elért legnagyobb sikeréről, vagyis Konstantinápoly 1204. évi elfoglalásáról, a Bizánci Birodalom szétveréséről, valamint a tengeri hatalom kiépítéséről a történetíró, Andrea Dandolo dózse *Chronica Brevis* című művében.⁵ Úgy tűnik azonban, hogy Enrico unokaöccse még ezt a keveset is túlzónak érezte.⁶ Ugyanis krónikája későbbi, részletesebb változatában, a *Chronica Extensa*ban még szűkmarkúbban bánik a dicséret szavakkal, szárazon utalt csupán „a nagy dicsőség emlékét” őrző titulátúra kibővítésére.

Mennyire új megvilágításba kerül a történet: „Végre valahára – olvasható az utóbbi változatban – az alávaló gaztett, melyet Manuél császár a velenceiek ellen egykor elkövetett, Dandolo által az isteni gondviselés akaratának tetsző büntetéssel bosszualtatott meg, a császár ugyanis hajdan, mikor amaz követként udvarában tartózkodott, elrendelte megvakíttatását.”⁷ Velence gyarapításának csodálatos műve immáron háttérbe szorul, a háború büntető hadjáratát minősítésével egy mindenhátó agresszor jellegzetes törvényesítése történik meg. A hódítástól hamar eljut a beszámoló Velence legszentebb ereklyéihez – Igaz Kereszt, Szent Vér, Keresztelő Szent János koponyája, Szent György karja –, amelyekről korábban a *Chronica Brevis*ben nem olvashattunk. Mint kiderül, ezeket Enrico szerezte meg és küldette a Boszporuszból Velencébe, „hogy a maga kápolnájában őrizhesse őket”; ezután Kréta elfoglalásának rövid elbeszélése következik, amely Konstantinápoly hódoltatását követte.⁸ A büntető hadjárat megkoronázása tehát az ereklyék Velencébe szállítása volt, vagyis a relikviákat az Úr adományának tekintették, ezáltal az ügy nyilvánvalóan különös magyarázatot nyer. Ahogy a legitimitás igazolása és a bosszú felváltja a megdicsőülés és a gyarapítás tényét, úgy szembesülünk higgadt tényközléssel örömhóda helyett. Mi tarthatta vissza a dózsei tisztséget viselő történetíró tollát, hogy a *Serenissima* legnagyobb győzelmét ne üdvözölje és ünnepelje jelentőségéhez mérten?

A diadal – úgy tűnik – nemcsak elhomályosult, de áldozatul is esett a csalfa emlékezetnek. Hiszen Enrico kétségkívül nem I. (Komnénosz) Manuél császár miatt vesztette el szeme világát – miként arról a krónikás beszámoló⁹ –, az 1171. évi konfliktus pedig, amelyre Andrea utalt, Enrico Dandolo, Pietro Ziani (Enrico utóda a dózsei hivatalban) és Domenico Sanudo követségének köszönhetően 1184–1185-ben és az azt követő esztendőkből elsimult, sőt az 1190-es években a két hatalom írásban is szövetségre lépett egymással.¹⁰ Látszatlegitimitás tehát és fiktív bosszú az, ami a diadal helyébe lép? Mi irányította vajon a dózsepalotában élő történetíró tollát?

A győzelmi zsákmányt, mint például az Igaz Kereszt darabját – amelyet Enrico Dandolo Konstantinápolyból a Szent Márk-székesegyházba küldetett,¹¹ és amelynek Henrik konstantinápolyi latin császár vagy Iréne bizánci császárnő ereklye-

tartójába foglalva lett volna a helye – a reprezentációt kedvelő velenceiek győzelmeik ünneplése alkalmával még csak be sem mutatták, győzelmi szertartásaik részévé ezek egyike sem vált. Az ekkoriban, illetve a későbbi évtizedekben Velencébe érkező értékes kereszt-ereklyetartók mindegyikének,¹² a Szent Vért tartalmazó kristályampullának, más szentek testének és ereklyéjének, a tetrarchák vörösmárvány szobrának, az aranyos csillogású bronzlovaknak, a vörösmárvány és márványoszlopoknak, a pompás oszlopfőknek,¹³ a felbecsülhetetlen ékszereknek ugyanez lett a sorsuk. Egyetlen ereklyetartó sem tartalmaz diadalra utaló feliratot.¹⁴ Később is kínosan kerültek mindenemű utalást a győzelemre, így nem tudták pótolni a korábbi csorbát akkor sem, mikor évtizedekkel később egy tűzvészből Krisztus Keresztje és Vére, valamint Keresztelő Szent János fejereklyéje sértetlenül megmenekült, és akkor sem, mikor az esetet harminc év múlva, 1265-ben csodának minősítették. A csoda azonban törvényesítette és a maga módján megmagyarázta az ereklyék tulajdonjogát, azok megszerzésével együtt.

Enrico eredeti keresztereklyéjét nem lehet azonosítani, amit ugyanis annak tartottak, bizonyíthatóan tévedés volt, ezért minden további, a kereszt létező darabjait igazoló beszámoló spekulatív. Nem kivétel ezalól az a keresztfa sem, amelyet Andrea Dandolo látott, és amelyet szerinte Nagy Konstantin viselhetett győzelmi jelvényként. Ezt a keresztet ugyanis Henrik császár keresztjével azonosították, aki azonban csak Enrico Dandolo halála után lépett trónra.¹⁵ E körülmények alapján a krónikás megbízhatóságát kétségbe vonjuk, s helyette más tényállást veszünk figyelembe.

Azon négy ereklye – az Igaz Kereszt, a Szent Vér, a Keresztelő koponyája, Szent György karja –, amelyről Andrea Dandolo megemlékezett, 1260/1270-től, vagyis nagyjából akkortól, hogy közülük három megmenekülését csodának minősítették,¹⁶ a Szent Márk-székesegyház déli kereszthajója és a dózsepalota udvara közötti átjáróban mint kőből készült relief-ikonok tűntek fel. Ez az átjáró kívülről, a templom kincstára mentén fut, vagyis a fal külső oldalát éppen ott díszítették a domborművel, ahol a fal belső oldalán a rendkívüli ünnepeken az ereklyék bemutatására szolgáló oltár állt. A dombormű pedig ereklyetartóikban pont azokat az angyalok által átnyújtott, isteni kéz által megáldott értékes adományokat mutatja, amelyeket Enrico Dandolo küldetett át, vagyis a Szent Vérrel telt ampullát, a két kereszt-ereklyetartót, Keresztelő Szent János fejereklye-tartóját, valamint Szent György karjának relikváriumát. Valamennyi dózse, így a történetíró is, ettől kezdve valahányszor kápolnájába tartott, naponta elhaladt az említett relikviák előtt. Talán elhaladtában maga Andrea is megérintette ezeket a köbe vésett szentségeket, amint arról az angyalokon látható érintésnyomok is tanúskodnak. A krónikás tehát tapasztalhatta, sőt saját szemével láthatta a fenti négy ereklye összetartozását, amelyek közül a három legértékesebb – az Úr Keresztje, Vére és a Keresztelő koponyája – összekapcsolása, miként láttuk, semmi esetre sem Enrico Dandolónak köszönhető, sokkal inkább annak a halála után évtizedekkel bekövetkező tűznek, amiből kimentették őket, illetve a csodát nyilvánító Domonkos-rendi barátok interpretációs képességének.

A velenceiek feltűnő alapossággal takargatták kincseik botrányos eredetét; ebben az anakronisztikus légkör és a különböző történetek szövevénye is a segítségükre volt. Egy olyan múlt képei körvonalazódnak a szemünk előtt, amely azt a látszatot kelti, mintha az újonnan megszerzett zsákmány tulajdonképpen régtől fogva Velence birtokában lett volna. Az elképzelésük szerinti dicsőséges történelem ugyanakkor többre hivatott a jelen egyszerű legitimitációjánál, alkalmat kínál ugyanis a mítoszteremtésre,¹⁷ utat nyit Velence felmagasztosulása és „az Isten teremtette város” (*civitas quam fecit Deus*)¹⁸ apoteózisa felé. Ennek szellemében változtatták meg 1209-ben

Pietro Ziani parancsára a Pala d'orót: az átalakításnál feltételezhetően az 1204. évi zsákmányok egy részét is felhasználták úgy, mintha annak megszerzése a 12. század elején élő dózse, Ordelafo Falier nevéhez fűződne. Ugyanekkor legalább egy császárképet (valószínűleg I. Alexioszét) eltávolítottak róla, és a dózse utólagos dicsfényvel övezett képét illesztették a helyébe. Így vált máris múltbéli eseménnyé a dózse uralkodói hatalmának új keletű kiterjesztése a teljes Római Birodalom területének egy részére.¹⁹ Ennek köszönhető, a Szent Márk-bazilika mindkét szőszékét – amelynek darabjai egyébként az 1204. évi zsákmányhoz tartoztak – hangsúlyosan azon a mozaikon jelenítették meg, amelyik a templom déli keresztházában az *apparitio Sancti Marci*-t, vagyis az eltűnt Márk-ereklyék csodálatos megtalálását mutatja be úgy, ahogy az a 11. század végén Vitale Falier dózse (1084–1096) idejében állítólag történt.²⁰ S miként azt hamarosan látni fogjuk, a Szent Márk-bazilika híres lovainak eredete is történelmi képzetek homályába burkolódik, ezáltal mutatkozik meg „igazi” jelentőségük.

Különösen figyelemre méltó Velence 1264–1265. évi próbálkozása, hogy a Kereszt, a Vér és a Keresztelő-relikvia tűzből való megmenekülését csodaként ismertessék el a pápával. Az ügy részleteit feljegyzések is megőrizték. Raniero Zeno dózsének, akinek nem csupán a Szent Márk átriumának mozaikdíszítése köszönhető, de ő volt az *apparitio Sancti Marci* „kitalálója” is, ösztönös érzék adatott a politikai programművészet iránt. Velence követei Rómában Zeno utasításait követték, akárcsak az utolsó ereklyebemutató alkalmával – legalábbis ez a hír járta –, amikor is a domonkosokkal magyaráztatta el a népnek, hogy „a szent ereklyék miként kerültek Szent Ilónának köszönhetően Konstantinápolyba, s hogy Urunk Jézus Krisztus akarta teljesült azáltal, hogy ezek a néhai Márk evangélista teste mellett nyugodhatnak”. A barátok a valóságnak megfelelően azt is előadhatták, hogy az ereklyék miként menekültek meg „egy igazán nagy csodának köszönhetően a tűzből, amely csodát Krisztus segítségük révén akarja a világ tudomására hozni”. Ezt követően a domonkosokat a kúriához küldte, hogy a megmenekülés csodáá nyilvánítását a pápánál indítványozzák. A követeknek a magánkihallgatáson a szentatyát és a bíborosokat – „titoktartási kötelezettségüknek leginkább megfelelő” – arra kellett kérniük, hogy „részesítsék a barátokat a jó Isten és Öszentsége kegyében és jóindulatában, hogy ezáltal a mi, illetve Velence egészének minden kívánsága beteljesülhessen”.²¹

Az ereklyék elrablását, úgy tűnik, a megmenekülés csodája volt hivatott szentesíteni. A csodát Jézus Krisztus akaratának tulajdonították, akinek földi helytartója köteles volt az esetet törvényesíteni – mindez pedig épp akkor történt, amikor Bizánc és Genova szövetsége visszafoglalta Konstantinápolyt a *Serenissimától*, vagyis akkor, amikor igazán fontossá vált, hogy a francia származású pápa kegyét Velence megnyerje. IV. Kelemen átlátott a szitán, és ellenszegült a kívánságnak. Őt kizárólag Anjou Károly ügye és Szicília kérdése (vagyis a Staufok hatalmának teljes felszámolása) foglalkoztatta, legalábbis a dózse, midőn Rómából visszarendelte megbízottait, így magyarázta a pápa magatartását. Hiába is (*in vanum*) adnák elő most Velence ügyeit Rómában, sikertelen (*non fructosa*) próbálkozás maradna, mégsem illendő, „hogy ez ügyben feleslegesen fáradozzunk tovább”, hiszen később újabb kísérletet tehetnek,²² ami azonban, úgy tűnik, elmaradt. Tény, hogy Kelemen egyelőre a bizánci restauráció pártján állt, ami számára, a görögökkel történő egyházi unió miatt, több haszonnal kecsegtetett, mint Velence hatalmi törekvése. Eltelt tehát hatvan év, és a velenceiek bűnét semmi sem látszott enyhíteni. Ez utóbbi, csodával fűszerezett akció háttérben azonban más is megbíjt.

Az említett három ereklyét – melyeket Andrea Dandolo szerint már Konstantinápoly hódoltatója úgy küldte a Szent Márk-székesegyháznak, mintha azok összetartoznának – először a pápához intézett kérelemben említik együttesen. A hódító személyéről természetesen a tűzcsoda dokumentációjában sem esik szó. Ezen eseményekkel egy időben, úgy 1265 körül, keletkezett az a már említett, ereklyéket ábrázoló relief is, amelyen azonban ténylegesen négy relikvia látható. Mi volt a negyediknek, Szent György karjának a jelentősége? Miért társították a három tűzvészből megmenekült ereklye mellé?

E talány megfejtésében Keresztelő Szent János lehet segítségünkre. Ő ugyanis annak a Genovának volt a védőszentje, mely kiváltképpen 1261 után a *Serenissima* legfőbb vetélytársává vált.²³ A szent földi maradványait, amelyeket a hamvasztás elől sikerült megmenteni, igen értékes relikviaként Genova örizte – legalábbis a 11. század végétől –, ezek eredetiségét egyébként III. Sándor és IV. Ince pápák oklevelei is igazolták. A Genova melletti Varazze szülötte, Jacobus de Voragine Domonkos-rendi szerzetes, a lombard rendtartomány főnöke, Genova későbbi érseke (1292–1298) az ekkor tájt összeállított, majd nem sokára kibővített munkájában, a *Legenda Aurea*ban is megemlékezik erről. A koponya azonban, amellyel a velenceiek büszkélkedhettek, Jacobus tudomása szerint hajdan a frank Kis Pippin parancsára Konstantinápolyból Poitiers-be került. A velencei koponya tehát – állítja Jacobus – kétségkívül hamisítvány lehet. IV. Kelemen, a francia származású pápa nem utolsósorban ezért tétovázott, hogy Velencének az említett csoda elismertetésére vonatkozó kérését teljesítse. Szent György ugyanakkor Genova hadi patrónusa volt, kinek alakja a város katonai zászlaját díszítette. Már az első keresztéseknek is – miként arról a *Legenda Aurea* ugyancsak beszámol – Szent György relikviái mutatták az utat Jeruzsálem felé, vagyis oda, ahova Velence vezetése alatt nem jutottak el.

Velence patrióta érzelmű domonkosai megértették a nem kevésbé patrióta genovai rendtársuk hadüzenetét, amelyre a csoda kinyilatkoztatásával válaszoltak. Angyali áldás övezi a Keresztelő ereklyéinek jelenlétét, melyeknek „Urunk, Jézus Krisztus akarata szerint Szent Márk ereklyéi mellett kell nyugodniuk”. A György-relikviákat azonban maga Isten keze védelmezte. Így a Keresztelő Genova-ellenes buzgalmában Szent Márk házában a maga oldalára állította a Katonát – azaz Szent Györgyöt – az Igaz Keresztel és Krisztus vérével egyetemben, megteremtve ezzel azt a közösséget, amelyet az a bizonyos relief is dokumentál, és amelyet a dózséknak nap mint nap meg kellett szemlélniük és érinteniük.

Ez az ereklyebemutató pillanata hívott életre – inkább hirdetett minden mást, mint győzelmet; sőt azáltal, hogy az ereklyék ténylegesen Konstantinápolyból érkeztek, még ha különböző időpontokban is,²⁴ leginkább a város elvesztésére emlékeztetett, és ezzel tulajdonképpen valóságteremtő erejénél fogva a Velence felett diadalmaskodó rivális ellen szólított hadba. A nép körében csodának minősítve hirdették, a város vezetőinek szeme előtt pedig örök időkre ott állt a félreérthetetlen isteni megbízatás: a hajdani siker újjáélesztése. Ki más kapcsolhatta volna össze ezt a négy ereklyét, és adományozhatta volna a Szent Márk-székesegyháznak, a dózsék kápolnijának, mint az 1206. évi győző, Enrico Dandolo? A rá való emlékezés a válság leküzdésének nyomása alatt összekovácsolta Konstantinápoly és az ereklyék megszerzését, illetve a Genova elleni harcba szólítást. Így a Konstantinápolyból származó tárgyak nem a Bizánc felett aratott győzelmet hirdették, hanem megújulásra sarkalltak, és bosszúra szólítottak Genova ellen.

A csoda és az ereklyék segítettek a törvénytelen törvényesítésében. Andrea Dandolo művében Konstantinápoly elfoglalásának eseményei közvetlenül beletorkol-
lanak a négy ereklye átküldésébe, aminek köszönhetően úgy tűnhet, hogy a „teljes Római Birodalom felének” elnyerését égi áldás kísérte. A város emlékezetének ifjabb hordozói sem látták ezt másként.²⁵ Bár a *Serenissima* tudta, hogy a Bizáncban véghez-
vitt fosztogatást törvényesíti; szemében mindez mégis ártalmatlan importnak tetszett –
ugyanis mióta világ a világ, 1261, illetve 1453 után is Bizáncból és a görög szigetvi-
lágából tartották fenn magukat²⁶ –, hiszen a homályba vesző nagyság ingatag emlékmű-
veit állíthatták fel, amelyek nem bizonyos eseménynek, még kevésbé valamely diadal-
nak az emlékét őrizték. Krisztus akaratával tehát a botrány rendben eltussoltatott. Ezért
hát a velenceiek nem törekedtek zsákmányaik és ereklyekincseik rejtegetésére. Nyíltan
közzemlére tették, sokak szeme elé tárták ékességeiket, természetszerűleg mutogatták
az övéiknek és az idegeneknek egyaránt, némelyiket körmenetek alkalmával vitték a
városon át, senki előtt sem titkolva, győzelmi jelképként azonban soha sem jelentek
meg.

A Keresztet és a Szent Vért például minden esztendőben Mennybemenetelkor
bemutatták, sőt ezek kínáltak csak igazán alkalmat a megkoreografált és zenével kísért
körmenetekre.²⁷ Az egyházi ünnepeken, illetve a *Sensan*, vagyis a dózsé és a tenger
egybekelésén az ereklyék eredetéhez kapcsolódó harcias légkör nem vált érzékelhető-
vé. Szent Márk köztársaságának dózsésja, klérusa, állami és egyházi vezetése, számta-
lan testvére vett részt ezeken az ünnepeken. Velenceiek és idegenek szegélyezték
az utakat, tolakodtak az ablakokban, hogy láthassák a körmeneteket. Ezek az ereklyék
Szent Márk relikviái után a Velencei Köztársaság legértékesebb kincseinek számítottak.
A Szentföldre tartó zarándokok hada szállt hajóra Velencében azzal kezdve az
útját, hogy kifejezte az ereklyék iránt érzett tiszteletét, és azzal a kéréssel fordult felé-
jük, hogy mutassák számukra az utat a megváltás felé. A tiszteletré méltó idegenek is
minden különösebb ünnepélyesség nélkül csodálhatták a relikviákat. Noha római ere-
detük korántsem merült feledésbe, Konstantinápoly 1204. évi elfoglalására a szemlé-
lőket nem emlékeztette semmi, sem felirat, sem ünnepnap, sem körmenet, sem liturgi-
kus kifejezés, sem jelzés, sem a nép ajkán élő elbeszélés.²⁸ Talán csak az a *Laudes*,
amelyet a dózsénak egy „állami körmenet”, az *andante in trionfo* után a Szent Márk-
székesegyház szószékéről tartott mise előtt énekeltek, idézte fel a dózséi címben sze-
replő „*dominator quarte part et demi de trestot l'empire de Romanie*”-t.²⁹ Az emléke-
zet máskülönben elhomályosított mindennemű keresztes hadjáratral kapcsolatos ese-
ményt és mindennemű, az ereklyék származásához fűződő hadicselekményt, illetve
botrányt. A dózsék tudatosan háritották el ezeket, mondván: Jézus Krisztus vezérelte
hozzájuk a relikviákat, birtoklásukat csodával törvényesítette és szentesítette, ezért
jelenlétük Isten akaratára – amelyet az agg Enrico Dandolo kevéssel halála előtt teljesít-
te be – szerint való.

A világi hadizsákmány esetében is ugyanilyen elhallgatásokkal és átértelme-
zésekkel találkozunk. Az a két pompás oszlop, amely a Szent Márk-székesegyház déli,
Piazzetta felé néző kapujának szélén, a Porta della Carta közelében, vagyis a dózsék
palotája és kápolnája közötti felvonulási úton állt, Akkonból érkezhettek (a nép leg-
alábbis *pilastri acritanin*ak nevezte őket), ezeket egyébként merész rajtaütés következ-
tében rabolhatták el 1258-ban a genovaiaktól.³⁰ Arnold von Harff lovag, aki 1496-ban
tett látogatást Velencében, csak annyit tudott róluk, hogy akasztófának használták
azokat.³¹ Az eredet meghatározásának kérdése árnyékot vet a tetrarchák híres szobrára
is, amely akárcsak az oszlopok szomszédságában elhelyezett, vörösmárvány Pietra del

Bando, Akkonból kerülhetett Velencébe – legalábbis a 19. században élő Giovanni Saccardo szerint, feltevését azonban későbbi tudósok is elfogadták, még Otto Demus is átvette.³² Valójában az oszlopok, éppúgy, mint a tetrarchaszobor is, Konstantinápolyból származnak, ezt az újabb ásatások kétségkívül igazolták. A Justinianus előtti korszakban keletkeztek, a 11. század folyamán elpusztult Szent Polüeuksztemplomból valók, amely a Pantokrátor-kolostor közelében állt: ez az a kolostor, amely 1204-től a velencei *podestá* alá tartozott.³³ A zsákmány egyes darabjainak elrendezése, amely már a 13. században is ugyanaz lehetett, mint ma, elvonta a figyelmet az elprédált javak valóságos történetéről. Az emlékezet a fehér márványt megtisztította annak a végzetes és szennyes háborúnak minden emlékétől, amelynek a *Serenissima* valójában tengeri hatalmát köszönhette.

A velenceiek emlékezete, ha lehet, még gonoszabb tréfát űzött a négy (de lehet, hogy csak kettő) császár vörösmárványba faragott szobrával.³⁴ A tetrarchák személyét egyszer „álnok kereskedők”-kel azonosították, akik páronként összeveszvéen a kincseken egymás ellen fordultak, máskor „hazátlan hercegek”-et, „nemes albánok”-at, „vakmerő kincsrablók”-at, majd a reneszánsz észjárásnak köszönhetően Arisztogeitont és Harmodioszt, a türannoszgyilkosokat látták bennük. Sem szájhagyomány, sem diskurzus, sem írás nem őrizte meg az alkotások ködös történetét. Eredetük feledésbe merült, megszerzésük módja elhomályosult, és még a vörösmárvány császári előjoga is rejtve maradt. Ehelyett a kollektív és a kulturális emlékezet – bármi is hordozza vagy befolyásolja azokat – olyan képeket alkottak, amelyek a jelen körülményeihez, tudáshorizontjához, erőszakos vágyaihoz és legitimációs igényeihez, valamint a mindenkori velencei polgárok és köztársaságuk mohóságához igen rugalmasan alkalmazkodtak.

A legmegindítóbb történet kétségkívül a híres bronzlovaknak jutott.³⁵ Múltjukat, amely bonyolultabbnak tűnik annál, mint amilyen a valóságban lehetett, mindmáig nem sikerült teljes körűen feltárni. Helyette a tudományos dedukciót értékelték emlékeként, a nép tudománytól távoli valóságteremtő képességének, folyamatosan változó kulturális emlékezetbeli bizonyítékaiként. Tekintettel ugyanakkor az értelmezések illetén alakulására, világossá válik, hogy a velenceiek emlékezetükben múltjukat nagyon dicsőítették, s jelenüket abba belevetítve, sajtáságosan átformálva adták tovább a rajtuk kívülállónak. Ehhez használták fel a zsákmányt, amelyek csupán tárgyi bizonyítékul szolgáltak.

A Quadriga eredete teljes bizonytalanságba vész, bár a 15. század elejéről fennmaradt egy látszólag hiteles utalás, mely szerint a lovak egykor Konstantinápolyban álltak. Ez az említés a humanizmus korai képviselőjétől, a firenzei Cristoforo Buondelmontitól származik, aki 1422. évi konstantinápolyi látogatásakor írásban emlékezett meg a város régiségeiről görög források alapján; adatait a későbbiekben mások is átvették.³⁶ Buondelmonti jól felismerhetően tudományos végkövetkeztetéseket vont le azokból a beszámolókból, amelyek eltérő irodalmi hagyományokból táplálkoztak, illetve közszájon forogtak, és az olvasott utazó szeme elé kerülhettek, avagy fülébe juthattak a késő bizánci Konstantinápolyban.³⁷ 1411-ben a konstantinápolyi Manuél Khrüszolorasz, aki ekkoriban éveket töltött Nyugaton, így Velencében is, a „rég” és az „új” Rómáról írott összehasonlításában felsorolta azokat a használaton kívüli oszlopokat, amelyeken egykor szobrok álltak.³⁸ Ezek a görög források Velencében sem voltak ismeretlenek, a 15. század kezdetén Lorenzo de Monacis is használta például Nikétasz Khóniatész krónikáját.³⁹ Az ugyancsak Konstantinápolyból származó Bessarion bíboros is ekkor tájt frissíthette fel ilyen jellegű irodalommal a Rialtot.⁴⁰

Velencében valójában a 15. század vége előtt – eltekintve az 1260 körül keletkezett, de formailag a 9. századot idéző Porta di Sant’Alipio Márk relikviának translációját ábrázoló mozaikjától – a lovakkal kapcsolatos emlékek leghalványabb nyomai sem bukkannak fel.⁴¹ Ezt követően először az ifjabb Marino Sanudo jegyezte le, hogy a lovak átszállítását az első velencei származású konstantinápolyi pátriárkával, Tommaso Morosinivel kétségkívül rokonságban álló Domenico Morosini *sopracomitere* (gályaparancsnokra) bízta.⁴² Francesco Sansovino két nemzedékkal később összeállított, Velence dicsőségét megéneklő művében erről mit sem ír; ő az átküldést az első, 1207 elejéig Konstantinápolyban működő velencei *podestá*, Marino Zeno (Geno) nevéhez köti. A krónikások egyike sem hivatkozik olyan okiratra, amely az átszállítást igazolná, mindketten inkább a rendelkezésükre álló elbeszélésekre hagyatkoznak, akárcsak a ma történésze, mikor az eseményeket próbálja kikövetkeztetni. Sansovino ismereteinek forrásaként egyértelműen Nikéasz Khoniátész nevez meg.⁴³ Következtetései akár helyesek is lehetnek, mégsem hagyományozta ránk Konstantinápoly kifosztásáról az ismeretek teljes anyagát, sokkal inkább az általa ismert szerzők olvasottságát és képzettségét igazolja.

Sanudo munkamódszerét érdemes egy kicsit alaposabban megvizsgálnunk. Egy ismeretlen aggastyán elbeszélésére hivatkozik, amelyben szerepel egy bizonyos Domenico Morosini, és megtudhatjuk, hogy a négy bronzló egyike miként jutott új hátsó végtagokhoz – egy jellegzetesen oksági alapú mondával állunk szemben; amely szerint tehát a lovak egyikének patáit utólag pótolták.⁴⁴ A Domenico név ezen családban, egészen a 12. századig visszamenően, minden generációban előfordult. Így megtalálható Andrea Dandolo *Chronica Brevis*ében is, amely Zára 1202. évi visszafoglalása kapcsán megemlíti egy azonos nevű, jóval korábban elhunyt velencei származású zárai gróft.⁴⁵ Sanudo minden közelebbi indoklás nélkül az 1204-es esztendő eseményeivel folytatja elbeszélését. Az a Domenico Morosini ugyanakkor, aki a velencei gályák parancsnoka volt, és a császárváros elfoglalásánál jeleskedett, egyetlen más tudósításban sem jelenik meg, felbukkan ugyanakkor egy ilyen nevű férfi azon *milités* sorában, akiket a dózse 1211-ben Krétán vetett be, a névsort pedig Sanudo bizonyosan ismerte.⁴⁶ A krónikás, de informátora is mondaszerű híresztelések, helytálló történelmi ismeretek és tudományos dedukció együttes alkalmazásával szerkeszti és alkotja elbeszélését.⁴⁷ Így, akárcsak a Sansovino tollából származó történetek, a történelmi módszer és az ismeretkritika történetét tárja fel, és nem a felséges lovak történetét.

Ugyanez a helyzet a Quadrigára tett valamennyi korábbi utalással. Alaposan félreértették Petrarca levelét is, amelyben mellékesen említést tesz a lovakról.⁴⁸ A költő egy a Szent Márk téren zajló győzelmi ünnepet ír le, amelynél a dísztribünt az „arany templom” (így nevezte Petrarca a Szent Márk-bazilikát) külső karzatára úgy építették fel, hogy a dózse annak közepén, méghozzá az aranyos ragyogású lovak között állhasson, illetve ülhessen, csakhogy a levélben egy lovagi tornán aratott győzelemről, nem pedig Velence történetének valamely jeles diadaláról van szó. A lovakról Petrarca páratlan szépségük miatt egy történelmi eseményektől független kontextusban szól: beszámolójában a leghalványabb célzás sem található Konstantinápoly elfoglalására. A dózse a jelentős ünnepi és nem egy hősi pillanat rejtélyes emlékét.

A humanista műértők némelyike a bronzlovakban Pheidiasz mesterművét látta, kinek híre akkoriban nagyobb volt, mint munkáinak ismertsége; tudni vélték azt is, hogy Rómában hajdan Janus templomát díszítették.⁴⁹ Mások úgy tartották, a négy ló Chiosból kerülhetett Rómába, ahol Néro diadalívét koronázhatták (miként azt egy ókori *sestertius*ról ismerjük),⁵⁰ majd Nagy Konstantin a Quadrigát, annak szépsége

miatt, Konstantinápolyban vitette, innen hozták magukkal – legalábbis egy a 15. század végén élő humanista szerint – a velenceiek zsákmányként. További, a Quadrigával díszített római érmék felbukkanása még várat magára.⁵¹ A műveltség és az olvasottság ismét hiányt pótoltak, és társukul szegődött az éles eszű következtetésekből kibontakozó tudás.

Velencében természetesen – mielőtt a 15. század végétől a tudósok és történetírók körében a lovak konstantinápolyi eredetét valló álláspont elterjedté vált – egészen más történet forgott közszájon, amely a Porta di Sant’ Alipio – a Szent Márk-bazilika homlokzatának 1260 körül készülhetett északi kapuja – feletti mozaik feliratahoz kötődött. Ennek tanúsága szerint a velenceiek, élükön a dózsával, azért tisztelték Szent Márkot, „hogy az a hozzá hű velenceieket folyvást védelmezze az ellenségtől” (*ut Venetos semper servet ab hoste suos*).⁵² A templom főkapuján, a szent teste felett megjelenő Úr alakja megáldja a népet, efelett tombol a négy szilaj paripa. Nem gondolhattak a genovaiak sem másra, midőn 1379-ben megtagadták a békekötést Velencével, mondván, egészen addig nem teszik meg azt, amíg meg nem zabolázzák Márk templomának lovait.⁵³

A lovak védelmező jelentése és a *Serenissima* legyőzhetetlenségének jelképe változó formában többször és egymástól függetlenül felbukkanó elemek, még a 16. században is találkozunk velük.⁵⁴ Felix Faber, a Jeruzsálemet megjárt sváb zarándok, aki Velencében visszatérő látogató volt, 1483. évi útja során arról számolt be, hogy a Szent Márk-bazilika bejárata feletti aranyozott bronzlovakat annak emlékére állították, hogy Barbarossa Frigyes – midőn el akarta foglalni Velencét – állítólag megfogadta, addig nem hagy fel az ostrommal, amíg lovának patái nem érintik Szent Márk terét. A botrányokkal terhelt préda tehát Velence dacos önérvényesítő vágyának emlékművévé vált.

Ismerte a fenti okfejtést Arnold von Harff is, aki 13 évvel később járt a városban, s forrásául egy velencei nemes jelölt meg. Részletekben jóval gazdagabb történet az övé, mely szerint, miután Barbarossa elindult a Szentföld meghódítására, a pápa abbéli félelmében, hogy a császár céljának elérésével a „tengerek urává” válik, titkon elküldte a szultánnak a Rőtszakállú képmását és intette őt a császár támadására. Frigyes természetesen fogságba esett, igen magas váltságdíj fejében azonban szabadon engedték, és ekkor megesküdt, addig nem nyugszik, míg Velencében – ahova a pápa szökött – a Szent Márk-bazilikát istállóvá nem alakítja. A velenceiek ellenben legyőzték, így kénytelen volt behódolni a pápának is, aki lábait a császár nyakába helyezte, hogy azonban a császár se tűnjék esküszegőnek, a velenceiek négy lovat állítottak a Szent Márk-bazilika kapuja fölé. Mindezek emlékét egy festmény is őrzi a dózsesepalota tanácstermében. Eddig a lovag beszámolója.⁵⁵

Mindezekből logikusan következik, hogy a lovakat az 1177. évi velencei békével próbáljuk kapcsolatba hozni. A Frigyes behódolását ábrázoló festményen – s ez az 1577-ben elpusztult illusztrációsorozat eddig figyelmen kívül hagyott részlete – valóban látható a Szent Márk-bazilika nyugati oldala a négy bronzlóval. A történetnek azonban még nincs ezzel vége. Hiszen a császár személye hamarosan feledésbe merült, és a legyőzöttek sorában nem maradt más, mint egy „nem keresztény uralkodó”. A szultán – mint a *Serenissima* ellensége – akkora vereséget szenvedett, hogy a menekülés jelentette számára az egyetlen menedéket. Ezután a templom lovai ennek a diadalnak az emlékét őrizték, és a 16. század elején mindez meg is felelt a korszak fejlődési tendenciáiból körvonalazható történelmi képnek.⁵⁶ Végül is a humanista alkotóerő

ezen utóbbi, drámaian aktualizált története is sikeresen feledtette a lovak konstantinápolyi eredetét.

A Szent Márk-bazilika aranyosan csillogó paripái, a származásukhoz kapcsolódó ködösítés igen népszerű módszerének története és eredetük tudományos újrafelfedezése mint egy tünetegyüttes méltán tükrözi a velenceiek viszonyát valamennyi 1204-ben megszerzett győzelmi trófeájukhoz, élükön a Szent Kereszttel, a Szent Vért tartalmazó ampullával, vagy akár a vörösmárvány tetrarchákkal. Ezek mindegyike éppúgy veszítette el győzelmi jellegét Velencében, mint a Quadriga, sőt inkább még le is tagadták a *basileos* vagy Bizánc felett aratott diadalt. Nem kapcsolódott hozzájuk semmilyen győzelmi ének, vagyis, jobban mondva, kapcsolódott, de történetesen olyan, amely messze visz Konstantinápolytól vagy a keresztes hadjárattól, és egészen más, előnyösebb és kétségkívül kényelmesebb, a pápa, illetve az egyház szolgálatában megívott győzelemre utal. Szent Márk „arany templomának” aranyos csillogású bronzlovai csupán Velence önérvényesítő vágyának, a pápa megmentésének, a velencei békéhez elvezető, Barbarossa Frigyes feletti diadalnak a dokumentumai voltak addig, amíg a tanult humanisták kapcsolatba nem hozták őket Konstantinápolyal, Nagy Konstantinnal, illetve Néróval. Az az elképzelés, hogy a győzelmet a Staufok felett aratták, elnyomta a rájuk nézve terhelő valóságot, és segített egy olyan irreális múlt elplántálásában, amelyet hamarosan – Rómához hasonló jelentőséget tulajdonítva maguknak – valóságosnak fogadtak el. A Punta Salvore-i csata, melyben Sebastiano Ziani dózse 1177-ben megütközött a császárral, és az azt követően kierőszakolt béke elfoglalták a metropolisz, Konstantinápoly és a botrányszagú keresztes hadjárat helyét. Az ereklyék velencei jelenlétére magyarázatul pedig elég volt annyi, hogy az Úr akaratából vannak itt, aki felszólította a velenceieket, hogy álljanak bosszút fő riválisukon – ez is az elbizakodott önérvényesítő vágy része.

Valóságteremtés és történetírás

Mi állhat a meg nem ünnevelt győzelem hátterében, miért feledtetik el a győzelmet egy másik diadallal? Mi indokolja a történetek ilyenén átértelmezését és átértékelését? Mi volt az, ami az egész városra ily hamarjában hatott, ami cselekedeteit irányította, és ami mindenekelőtt a hatalom reprezentációs terein a *Serenissimának*, a tengerek királynőjének a mítoszáat megrendezte?

A negyedik keresztes hadjárat megítélése terén sohasem uralkodott osztatlan egyetértés a nyugat-európai államok körében.⁵⁷ A győzelem mámore és a ragyogó zsákmány a kortársak némelyikét ugyan gátlástalanul fellelkesítette, a résztvevők többségét azonban kesergésre sarkallta. Előbb a hadjárat irányának istentagadó megváltoztatása Zára irányába, egy olyan keresztény uralkodó ellen, aki maga is viselte a keresztet, majd a Konstantinápolyba vonulás és a sereg velencei érdekek szerinti felkészítése az ostromra – függetlenül attól, hogy véletlenül vagy bármiféle szándékosság okán alakult-e így – sokakban gyanakvást és elutasítást keltett. A keresztesek némelyike, mint például Simon, Montfort grófja, aki a későbbiekben az albigenek elleni harcokban jeleskedett, vagy Guy vaux-de-cernay-i apát és még sokan mások sietve hagyták el a rosszra csábított hadat, midőn az fogadalmát megszegni látszott.⁵⁸

A világ lelkiismerete, III. Ince pápa, aki egykor a személyétől mind inkább függetlenedő keresztes hadjárat pártját fogta, az események ilyenén alakulását kezdetől fogva helytelenítette, sőt a keresztények elleni támadást meg is tiltotta.⁵⁹ A hadjárat következményeit mégis el kellett tűrnie; de legalább a katolikus és az ortodox egyház

ezúttal megvalósulni látszó uniójának gondolatával vigasztalódhatott. Soha nem bocsátott azonban meg az átokkal is sújtott dózsának, még akkor sem, amikor az egyházi átok feloldását követő útján törvényesítette.⁶⁰ Ez a követ, éppen az a Pietro di Capua bíboros volt, akinek nem is oly rég szemére vetette kapzsiságát, hiszen engedély nélkül ment a Szentföldről Konstantinápolyba anélkül, hogy ott a fosztogatásnak gátat vetett volna. A latinok az éhes farkasoknál is nagyobb pusztítást vittek véghez Konstantinápolyban, és ezzel ténylegesen megakasztották a görögökkel kötendő uniót. Korra, nemre és felekezetre való tekintet nélkül pusztították a pogányok helyett a keresztényeket. Sokak szeme láttára becstelenítettek meg asszonyokat, hajadonokat, de még apácákat is, gyaláztak meg oltárokat, kereszteteket, az ereklyéket pedig elrabolták.⁶¹ Senki sem vette magának a bátorságot arra, hogy a történetekre teljes mértékben felmentést adjon. Az 1204. évi kegyetlen hódítás meghasonlott emlékei Velencén kívül sehol máshol nem illantak el, és ezért Szent Márk köztársaságának nyíltan vagy lappangva, de folytonosan szembesülnie kellett a legkegyetlenebb vádakkal.⁶²

„Görög földön példa nélkül álló, csodás dolgok történtek. Vajon az Úr idézte elő, avagy éppen csak hagyta végbemenni őket? A nagy, fényes és említésre méltó tettek a latinok nevéhez fűződtek. Vajon Isten, avagy ember műve volt-e mindez? Jó szándék eddig még nem derült ki belőle.” Arnold von Lübecket, aki az események után néhány évvel írta meg krónikáját, kétségek gyötörték, éppen ezért mondanóját sem könnyen foglalta írásba. Az exegetika eszköztárát veti be, hogy magyarázattal szolgáljon, mondván: nem az Isten engedte-e az ördög dühét Jób ellen fordulni? S ez a düh vajon nem fosztotta-e meg hatalmától a gonoszt, és nem a szentek felemelkedését hozta? „Némely dolgok az egyházban, úgy tűnik, inkább az Úr engedélyével, mint közbenjárásával történnek, ezért sokkal inkább szándékát kell kifürkészni, nem pedig tetteit megérteni” – szögezi le. Ezután így folytatja: amikor az ördög eltávolodott az Istentől, nem maradt számára más, mint „saját gonoszsága”. „Ezért nem rendelkezik magán kívül mások felett hatalommal, amikor pedig isteni engedéllyel valamit véghezvitt, akkor csak mintegy pusztító, az Isten pedig mintegy a könyörületet gyakorló hatalomként jelenik meg, amely pedig az ördögöt, annak gonoszsága miatt leigazza. Az Úr akarata az ördög akarata ellenében is beteljesül.”⁶³ Az efféle reflexiók – és nem Arnold volt az egyetlen, aki így gondolkodott⁶⁴ – lehetővé tették a történetek enyhítését, de legalábbis a latin császárság és a latin patriarkátus megalapításának tényét tompították, az elkövetők számára azonban felmentést nem adtak.

Vajon Velence az Úr eszköze avagy az ördögé? A vállalkozás ellentmondásosságát nem mindenki fogalmazta meg olyan hatásosan, mint ahogy a lübecki apát tette. Arnold azonban csak azt juttatta kifejezésre, ami valamennyi keresztényt foglalkoztatott. Kelet és Nyugat egyként zúdította Velencére mint fő bűnösre a szemrehányásait. A görögök hangja a tehetetlen haragtól csak nem békült meg; még a 16. században is a *Serenissima* pusztulását jövendölték – *Ve tibi, Adriana, ve, ve!* –, mivel az a „királyi város” (Konstantinápoly) díszeit elrabolta, majd azokkal – új Bizáncként – önmagát ékítette fel.⁶⁵

Kivált 1256 és 1258, illetve 1261 után lettek a szemrehányások egyre hangsúlyosabbak, miután Velence és Genova hajba kaptak Akkonnál, illetve azt követően, hogy a latin császárt Konstantinápolyból elkergették, és Szent Márk köztársasága szárazföldi terjeszkedésbe, a későbbi *Terra Ferma* kialakításába kezdett. Súlyos csapások sorát kellett Velencének elkönyvelnie, Genova a következő évtizedben jó néhány velencei flotta felett győzedelmeskedett. Ekkortájt történt, hogy a genovaiak fogságába esett Marco Polo is, s a kínálózó alkalmat kihasználva tollba mondta útleírását, a *Milionét*.

Alighogy a genovaiak megerősítették pozíciójukat Konstantinápolyban, felelevenítették korábbi vádjait. „Elfeledvén [mármint a keresztések], hogy mit jelent keresztet viselni, azt maguktól eldobták, hogy a város meghódítására Konstantinápoly alá vonuljanak. Templomokat raboltak ki, kereszteteket és Evangéliumot vetettek tűzbe.” Mindezen vádak ellenére azonban 1205-ben a genovaiak sem akadályozták meg övéiket abban, hogy álszent módon idegen, de Konstantinápolyból származó zsákmánnyal bőven megrakottan hazafele tartó hajókat foglaljanak el, és az ilyenén szabad rablásnak igazi sikerként örvendjenek.⁶⁶

Más hangok is megszólaltak, mint például Salimbene da Parmáé, aki éppen-séggel Konstantinápoly meghódítását dicsérte,⁶⁷ a velenceieket azonban becsmérelte: „kapzsi emberek, szemtelenek és babonások, akik ha képesek lennének rá, az egész világot maguk alá gyúrnék”.⁶⁸ Giovanni Villani, a következő század firenzei krónikása Konstantinápoly elfoglalásával kapcsolatban csak annyit jegyzett meg, hogy mióta Velence „a görög birodalom egy része feletti hatalmat megszerezte”,⁶⁹ állami ideológiája olyan rossz kifejezések segítségével fogalmazódik meg, mint „akarom, parancsolom” – *ego volo, ego iubeo* –, ami azt jelenti, hogy mindennek a dózse és Velence közösségének akarata szerint kell történnie.⁷⁰ Firenzében egyébiránt igen erős Velence-ellenesség alakult ki, amely később Machiavellinél érződik a legtisztábban.⁷¹ A köztársaság a győzelmi mámortól megittasulva megfélemedezett a mértéktartásról, s a világon a maga akarata szerint kívánt osztozkodni. Mindez pedig másokban bírálatot, irigységet és gyűlöletet ébresztett, Velencében ugyanakkor tompította az örömet és a diadal hangjait.

A *Serenissima* hallgatásba burkolódzott, noha Itália és Európa nyilvános álláspontja folytonos figyelmet keltett a Rialton, Velence mindig hangsúlyt fektetett saját „jó sajtó”-jára.⁷² Ennek ellenére velencei történetíróhoz egyetlen komoly beszámoló sem köthető a negyedik kereszties hadjáratával kapcsolatban. Villehardouin, Robert de Clari, Ernoul, Joinville, Gunther, a halberstadti krónikás, Balduin, vagy az éppen trónra emelt konstantinápolyi latin császár, a hadjáratban részt vevő Enrico Dandolo utódai, de még a távoli Arnold von Lübeck is, több és megbízhatóbb tudósítást hagytak maguk után, mint az érintett velenceiek. Amit tőlük megtudhatunk, az nem méltó az események súlyához, és a történet jó részét elhallgatják az emlékezet előtt.

A rialtoi történetírás alkotásai egyébiránt, a *Historia ducum Veneticorum* kivételével, mind viszonylag késői alkotások.⁷³ Rendszeresebben 1261 után, vagyis Konstantinápoly elvesztését követően, ragadtak tollat a köztársaság krónikásai. A történetírás helyett inkább a negyedik kereszties hadjárat során keletkezett, illetve az ahhoz kapcsolódó, a dózse kancelláriáján őrzött szerződésekkel és más jogi dokumentumok gyűjteményével vértették fel magukat. Bármit is gondolt a világ, Velence ragaszkodni akart jogaihoz és védeni igyekezett azokat. A jogi szövegek használata az elkövetkezendőkben alátámasztotta a történetírásban megkévsé manifesztálódott emlékezet igazságát, legyen az bármennyire zavaros, félrevezető és hamis. Elsőként, 1230 körül, ha hiányosan is, a *Historia ducum Veneticorum* született meg. Ez alapján úgy tűnik, a dózse és a köztársaság folyamatos harcra rendezkedett be a pápa, az egyház és a szent föld szolgálatában, s készen mutatkozott arra is, hogy a Római Birodalom maradványait megvédje az idegen támadásoktól. Ez az írás a törvényesítő törekvések mellett már megüti azt a visszafogott hangot, amely a velencei történetírók körében uralkodóvá vált: Konstantinápoly elfoglalása egyértelműen diadal volt, amivel azonban kérkedni nem szabad. Úgy tűnik ugyanakkor, hogy Zára bevételét – melyet

állítólagos lázadása miatt kellett Velencének keresztes segítséget nélkülözve elfoglalnia – többre értékelték, mint azt a másik győzelmet a Boszporuszon, legalábbis a *Historia ducum Veneticorum* egy későbbi kiegészítése szerint. Sem harangok, sem zászlók nem üdvözölték a keletről hazaérkező győzteseket, de még harsonaszó sem hallatszott, s a zsákmány említésével sem találkozunk. Minden felhajtás nélkül, látszólag igen szakszerűen és szárazon vázolja a krónikás a grandiózusnak egyáltalán nem tűnő eseményt, amelyre ráadásul a pápa semmilyen befolyást – legyen az figyelmeztetés vagy parancs – nem gyakorolt. Ugyanez a történetíró egészen másként üdvözölte azt az 1206. évi, valóban jelentéktelennek számító „győzelmet”, amelyet Velence a rosszhírű, de Genovában hősként tisztelt kalózok, az Alamannus grófok felett aratott. A beszámoló szerint a foglyokat „fényes diadalmenetben” vitték Velencébe, „Szent Márknak és a dicsőséges dózsénak, Pietro Zianinak ajánlva a zsákmányt és a győzelmet”. Az emlék, a memória ezen diadala azért kiemelkedő, mert a győzelmet egy maréknyi kereskedő aratta a jól felszerelt katonák felett.⁷⁴ Az ügyesség elhomályosította a rendkívülit.

Valójában a *Historia ducum Veneticorum* szerzőjénél – aki Dandolo utóda, Pietro Ziani, *amator Sancte Romane ecclesie et catholicus valde*⁷⁵ életében, de valószínűbbnek látszik, hogy annak halála után fogott hozzá műve elkészítéséhez – érzékelhetjük annak a mélyreható és kollektív elfojtási folyamatnak az első megjelenését, amely során igen sok minden, ami Konstantinápoly elfoglalásához köthető, feledésbe merült, több dolgot kitaláltak és meghamisítottak, s ezek, úgy tűnik, álemlékeként sikeresen beépültek a velenceiek kollektív emlékezetébe. A „Velence-mítosz” ezzel megvetette a lábát.

Ezt az irányt követték a későbbi krónikások is, mondván: Enrico aggastyán volt már, a 97. életévében járhatott, mikor a Konstantinápoly elleni támadást vezette.⁷⁶ A valóságban azonban a tetterős idős férfi nagyjából a 60. esztendejét taposta, amikor 1201-ben a keresztes jelét magára öltötte, hogy Zárát elfoglalja. A Sala del Maggior Consiglio festményein is, bár ezek kivétel nélkül 1577 után készültek, ilyenek látjuk a dózsét.⁷⁷ Dandolo „vak” volt, még ha pontosan nem is tudjuk, hogy ez mit jelent.⁷⁸ Komnénos Manuél bizánci császárt tartották megvakíttatásáért felelősnek, ami ugyan bizonyíthatóan hazugság volt, de az aggastyán Bizánc elleni véres bosszúját kitűnően igazolta, önmagát pedig áldozatként, illetve mártírként tüntethette fel. Itt is a tények szándékos elferdítésének lehetünk tanúi. A velencei krónikásoknál a dózse hősként távozott az élők sorából. Ténylegesen azokba a sérülésekbe halt bele, legalábbis Nikéasz Khóniatész tudomása szerint, amelyeket a Konstantinápoly elfoglalását követő, bolgároktól elszenvedett katasztrófális vereség során szerzett.⁷⁹

A hazugságok sorából álljon itt még egy negyedik példa is: Enrico, miként arról már szót ejtettünk, dózsei címét a *Quarte partis et dimidie tocius imperii Romanie dominator* kiegészítéssel bővítette. Legalábbis ez olvasható Andrea Dandolónál és más krónikásoknál is. Valójában ezt a címet az első velencei *podestá*, Marino Geno találta ki magának. Geno ugyan első oklevelében emlékeztet arra, hogy a *quarta pars et dimidia eiusdemque Imperii Romanie* a Bizánci Birodalom felosztásánál a dózséra szállt (*venit in [...] Ducis portione*), aki élete folyamán gyakorolta is ezen területek feletti hatalmát (*dominator existit super iam dictam quartam partem et dimidiam eiusdem Imperii, quousque vixit*). A szöveg azonban csak egyszerű tényállást rögzít, új cím felvételéről nem beszél. Dandolo valójában azt a titulust használta, amit a dózsék ősidők óta: *Veneciarum, Dalmacie atque Chrovatie Dux*. Marino volt az első, aki a kérdéses címet titulaturájában felvette: *Nos Marinus Geno, Venetorum in Romania*

*Potestas eiusdemque Imperii super quartam partem et dimidiam dominator.*⁸⁰ Pietro Ziani azonban, Enrico utóda a dózsei hivatalban, Marino leváltása után, mint konstantinápolyi *podestá* a fentieknek megfelelően kibővítette címeit. A címbővülés tehát a *podestá* és a dózse közötti kényes viszály eredményének és nem a vak Dandolo teremtette hagyománynak tekinthető,⁸¹ következménye ugyanakkor az egykori Római Birodalom nagyobb része felett érvényesülő dózsei hatalom fogalmi újraértelmezéseként is értékelhető.

A *Serenissima* évtizedekig beérte a *Historia ducum Veneticorum*mal, csak egy fél évszázaddal később, 1275 körül látott napvilágot újabb krónika, ezúttal Martino da Canal nevével fémjelezve. A mű, amely szintén a hatalom szájíze szerint íródott, azt követően született, hogy Bizánc és Genova szövetsége miatt Konstantinápoly szégyenteljesen elveszett, a krónika azonban Velence hanyatlását is hűen tükrözi. Az a félresikerült próbálkozás 1265-ben, hogy az ereklyék birtoklását csodával törvényesítsék, máris rávilágít arra, hogy miként kívánta a *Serenissima* megtépázott tekintélyét helyreállítani. Martino elképzelései és hazugságai merészségükben és gátlástalanságukban felülmúlták elődje torzításait. Ő kezeli valószínűleg először kész tényként, hogy Zára elfoglalását a dózse és Velence egyedül, a keresztes hadak közreműködése nélkül vitte véghez.⁸² A rajtaütést ezúttal a pápa nem kifogásolja, sőt a dózse egyenesen III. Ince akaratát teljesíti be, akinek fenyegetőzéseiről, figyelmeztetéseiről és az eseményt elítélő véleményéről a *Historia* teljes mértékben hallgat, miként ezeket ekkora már valószínűleg Velence is kitörölte emlékezetéből. A válság hatalmába kerítette a kollektív és kulturális emlékezetet, és a valóságos eseményeket ellenkezőjükre fordította át. Ennek következményei Velence kollektív emlékezetében örökre megmaradtak.⁸³

„A dózse – írja Martino – boldogságtól eltelve, nagy pompával hajóra szállt, hogy a francia bárókkal közösen az egyház szolgálatában kihajózzon a tengerre.”⁸⁴ Minden tettét az egyház iránti szolgálatkészség irányította. Időközben a császár fia, a gyermek Alexiosz fogságából kiszabadulva nyugatra menekült, rokonai esdekelve kérték a pápa segítségét. „Mire a szent atya így felelt: »Üdvözljük a gyermeket [...] Éppen most szállt tengerre egy hatalmas sereg franciákkal és velenceiekkel soraiban, akik Zára alatt pihenték át a telet. A legjobb lesz, ha követeket indítunk utánuk, hogy útjukat Jeruzsálem felé szakítsák meg és forduljanak Konstantinápolynak, s a gyermeknek adják vissza a város feletti uralmat.«” Amint a dózse hírül vette a pápa üzenetét, ekképp fordult a nemesekhez: „»Urak, nem vehetjük semmibe szentatyánk, a pápa parancsát, éppen ellenkezőleg, minden szavát meg kell fogadnunk. Kívánatosnak tartanám, ha minden a parancsa szerint történne.« S a többiek alázatosan egyetértettek.”⁸⁵ Így lett a valóság botrányos parancsmegtagadásából meghunyászkodó engedelmesség.⁸⁶

Zárát, ahogy mondani szokás, jó kezekben hátrahagyván, tiszta időben neki-vágtak a tengernek, vitorlát bontottak, a szél éppen kedvező irányból fújt. Konstantinápolyba érvin a legátus felolvasta a pápa üzenetét: fogadjátok el uralkodótoknak azt, aki a flottával érkezik. Azok azonban ellenszegültek a szentatya akaratának, nem kívántak sem a pápa, sem az újonnan érkezettek kedvében járni.⁸⁷ „Ezt megtudván a pápa komoly haragra gerjedt, de a nemes urak is, és megegyeztek abban, hogy a várost elfoglalják, és lakóit szakadároknak és kiközösítetteknek tekintik, hiszen a pápa parancsának ellenszegültek.”⁸⁸ Ekkor az történt, aminek történnie kellett: elfoglalták Konstantinápolyt – állítólag a legátus jelenlétében, és természetesen a pápa akaratának

megfelelően, ráadásul egy törvényes egyházi hatalom szentesítette büntetőakció keretében.

Nem kívánom folytatni Martino da Canal krónikájának elbeszélését, amely a jól ismert, a modern tudomány által képviselt eseménytörténethez képest nyilvánvaló eltéréseket mutat, s a zsákmányról természetesen ő is hallgat. Sokkal fontosabbnak tekintette, hogy ezúttal mindent, de a szó legszorosabb értelmében mindent, úgy tűn-tesse fel, mintha az egyház szolgálatában, illetve a pápa parancsára történt volna, hogy sem a dózsét, sem a velenceieket, sem a köztársaságot vád ne érhesse, mintha az ellenszegülő görögök csak a jól megérdemelt büntetésüket kapták volna meg: „Miként a parancs a pápa saját szájából elhangzott.” Azokról a görögökről van ugyanis szó, akik nem sokkal a krónika keletkezése előtt visszafoglalták Konstantinápolyt, elkergetve a latin pátriárkát és a velenceieket, megerősítve a városban a genovaiak súlyát, s akik szétrombolták az egyház már-már megvalósulni látszó unióját. Ezáltal Enrico Dandolo történelmi szerepe is átalakult, immár az egyház hőseként látjuk: „Közismert, hogy Enrico Dandolo, aki büszke férfiú hírében állt, éles elméjének köszönhetően hódította meg Konstantinápoly szép városát, s mindezt a szent egyház szolgálatában tette.”⁸⁹ A bűnösség tudatának elhárítása már ekkor tökéletesen sikerült, diadalról és zsákmányról azonban egyelőre nem tudtak, és nem is lehetett beszélni. Főként, hogy Velence az egykori Római Birodalom területe felett gyakorolt hatalmának nagy részét is elveszítette.

Az évszázad vége felé, 1292 és 1304 között született meg a még mindig kiadatlan Marco-féle *Cronaca*, amelynek szerzőjéről közelebbi ismereteink nincsenek: talán egy Domonkos-rendi szerzetes lehetett, akit folyamatos világvégevárás jellemzett.⁹⁰ Krónikája részint a dózse és a keresztesek között köttetett, szóról szóra kihirdetett szerződések okirataira támaszkodik, közbeszúrva olyan ősi görög jóslatot, amelyet talán Marco fordított és dolgozott át. Eszerint Nagy Konstantin a nevét viselő város megalapításakor (állítólag 310-ben) Konstantinápolyt 895 esztendőre (vagyis 1205-ig) Krisztusnak ajánlotta fel, és aztán a város pusztulását „idők végezte előtti fájdalommal teljes napokra” jövendöli: „Jaj neked, hétdombú város, nem éled meg ezredik éved.” Annyi félelem és sorscsapás lesz, mint soha addig, siralom és könnypatak, tűzvész és megszállás. Majd lakói igaztalanul gyilkolnak le igazakat. „Az Úristen haragja beborítja majd a hét dombot, és tűzben emészti el azokat. Majd egy szőke nép tör be a hétdombú városba, akik őt (!) hétig maradnak. S ha mindez bevégeztetett, az Úr hívására egy igaz és szent férfiú érkezik, hogy újra felépítse a Hétdombút.” Bármi is legyen a szavak részletekbe menő jelentése, a jóslat értelme evidens: a város alapítója maga jövendöli meg, hogy a latinok (azaz a „szőkék”) Konstantinápolyt meghódítják, hatalmuk kiteljesedésében látva a hét domb ellen irányuló isteni büntetést. A keresztes hadjárat, illetve a császárváros feldúlása tehát – mint a kilátásba helyezett isteni akarat beteljesülései – az Úr művei voltak, egy eleve elrendelt üdvtörténet megvalósulása. A *Serenissima* a legitimáció kényszerétől vezérelve mindig újabb és újabb eszközöket keresett és talált felelősségérzetének elfojtásához, amelyeket rugalmasan alakított az adott pillanat igényeivel.⁹¹

Marco munkája után fél évszázadnak kellett eltelnie, hogy megszülessen a következő Velence történetét összefoglaló jelentős mű, a dózse, Andrea Dandolo krónikája, amelyre tanulmányom elején is hivatkoztam. Andrea lényegében azt folytatta, amit Martino elkezdett és Marco tovább alakított: az álnok görögöket kiáltja ki bűnbaknak, és a maga látszólag tényszerű és visszafogott módján, amellyel a negyedik keresztes hadjáratot elbeszéli, tükrözi azt a nyomást, amely kívülről Velencére nehe-

zedett. Andrea utódja a dózsei hivatalban mégis lemondott arról a *Dominator* címről, amellyel állítólagosan Konstantinápoly elfoglalása után Enrico Dandolo bővítette ki a dózsei titulaturát.

A negyedik keresztes hadjárat felidézésekor Dandolo még inkább támaszkodik az idevonatkozó okiratokra és szerződésekre, amelyek összegyűjtését a *Liber Albus*ban egyébként saját maga kezdeményezte.⁹² Éppen ezért tartják Dandolo munkáját a történészek mind a mai napig igen nagy becsben, bár a dokumentált események és az azokkal megfeleltetett tulajdonképpeni események között bizonytalan a kapcsolat. A mű nem haladja meg a józan tényközlést, és Zára elfoglalásáról pontosan az elődök által felvázolt módon tudósít. A történelmi tudat iránt érzékeny dózse megtisztítja az eseményeket minden kényes, szégyenteljes, botrányszagú mozzanattól és Velence-ellenes feltételezéstől, kerüljenek azok elő a történethez kötődő, illetve attól igen távol álló forrásokból. A zsákmányról – egy-két ereklyétől eltekintve – ezúttal sem olvashatunk. Martino da Canalhoz hasonlóan a tanult politikus is megemlíti egy másik, nem kevésbé emlékezetes, sőt még grandiózusabb, ugyancsak római császár felett aratott győzelmet, méghozzá a Punta Salvore-i ütközetet, amelyre hamarosan visszatérünk.⁹³

Úgy tűnik, Velence a kezdetektől fogva, vagyis az 1202/1204 utáni évektől, folyamatosan érezte a legitimitáció egyre növekvő kényszerét, amellyel viselkedésére magyarázatot kellett volna adnia. Ennek tudható be, hogy a köztársaság kollektív és kulturális emlékezete, ahogy az a történelmi elbeszélésekből is kiderül, kivétel nélkül a hatalom szándékainak megfelelő, különböző stratégiák és véget nem érő torzítások mentén megformált képzetek sorozata. Megszólal a lelkiismeret, hogy megmagyarázza az éveken át tartó különféle bűnöket: a keresztények elleni jogtalan és igaztalan háború bűnét, Konstantinápoly szégyenteljes elvesztésének bűnét, valamint az Isten és ember előtti bűnöket. A negyedik keresztes hadjárat velencei krónikásai öngigazolást szöttek emlékezetükbe, amelytől azt remélték, hogy segítségével a *Serenissima* bátran önmaga és a keresztény világ szemébe nézhet. Olyan, a dolgok manipulálásán alapuló uralmi tudással állunk szemben, amely a törvénytelen törvényesítésére is képes. A bűn, a diadal és a későbbi veszteség eggyé olvadt össze. Velence tehát anélkül könyvelhette el a sikert, hogy a győzelmet igazán megünnepelhette volna.

A kulturális emlékezet ezen ellentmondása a legmaradandóbb dolgokban manifesztálódott igazán. A győzelmet a velenceiek soha nem ünnepelték meg az annak kijáró módon, de nem is siklottak el felette csendben: feledhetetlenné, mindig érzékelhetővé és jelenlévővé tették, hiszen ott volt a városban, a Szent Márk-bazilikában és annak falain. Kincstára tömve volt a Konstantinápolyból származó megannyi zsákmánnyal, ékszerrel és a legszentebb ereklyékkel, amelyek évszázadokon át láthatók voltak a körmeneteken. Úgy tűnik tehát, hogy a győzelem ténye nem csak marginalizálódott, egyenesen háttérbe szorult. Sem processziók, sem szertartások alkalmával, sem a dózsepalotában vagy máshol végbemenő valóságteremtés, de még csak a „tengeri nagyhatalom” kiépítése sem tanúskodott nyíltan győzelemről. Amikor a reneszánsz és a humanista érveléstan, látva a 15. század eleje óta egyre növekvő török veszélyt, rányomja a bélyegét a történetírásra, hatására Konstantinápoly 1453. évi eleste után új kép alakult ki a város 1204. évi elfoglalásáról. Mindez persze csak azután következett be, hogy a Földközi-tenger világa alapos változáson esett át, és Genova tengeri pozíciói Keleten megrendültek.

Ezt megelőzően azonban a tengeri köztársaság kulturális emlékezetében sajátos átértékelések és újrendezések mentek végbe. Ezeknek Martino da Canal tört utat azzal, hogy az 1204. évi botránnyos vállalkozást a pápa és az egyház szolgálatában

végbement eseményeknek állította be. Ezzel kiadta a jelszót, hogy az emlékek újrendezése, a büntettek eltussolása megengedett, és egyúttal nem remélt lehetőséget kínált Velence jogosultságainak és a ténylegesen hatalma alá tartozó birtokoknak – figyelmen kívül hagyva, de mégis leplezve azok eredetét – a kikezdehetetlen törvényesítésére. A figyelmet Konstantinápolyról elterelve nyugatra irányította át, így lépett elő a Rialto jelmezes forgatagában Léthé fátyla alól, a múlt mélyéből az újabb maskara: Clio álarca, amely mögött egy a zsákmány önző kisajátítását igazoló történet historiográfiai, képzelet szülte és rituális elgondolása rejlik, amelyben Velence egyszerre tetszeleg Trója és Róma maszkjában, mintegy új Rómaként és második Bizáncként, miközben – második Jeruzsálemnek állítva be magát – ezek anyai javait régtől élvező lányának és örökösnojának bőrébe bújik.⁹⁴

A kulturális emlékezet furcsa játékának lehetünk tanúi, amiből természetesen nem szabad elhamarkodott következtetést levonnunk.⁹⁵ A történész mégis túl hamar él a „hamisítás”, a „szándékos”, mi több „rosszindulatú ferdítés” és a „képzelet gazdag fikció” vádjával, ha téves, a szerző és megbízója számára hasznot hajtó beszámolóval találkozunk. Pedig ezeket sem kérdőjelezhetjük meg teljes mértékben, hiszen az ember, miközben emlékeit felidézi, általában nem állít hazugságokat, s ugyanez érvényes az uralkodókra és az őket körülvevő elite is. Megesik azonban, hogy az emlékezet tudatalanul alkotja meg az emlékeket, manipulálja az élményeket és a tapasztalatokat, összekapcsolja azokat más emlékekkel, új, eddig még át nem élt képzetekké változtatja, és ezeket, de kivált a kellemetlent és a szégyenteljest, hozzáigazítja a pillanat igényeihez. Az alkotó felejtéstől és elhallgatástól sem mentes képzeletében eközben beszívárog mindenféle helytelen, téves, vágyott és óhajtott elképzelés, amelyek összekeveredve a régi élményekkel és tapasztalatokkal, új egészet alkotnak, amelynek konstruktivitása, fikcionalitása, igazságtartalma immáron átláthatatlanná válik, még eredeti alkotója sem lesz képes rekonstruálni – legalábbis addig nem, amíg történeti-kritikai módszer rendelkezésére nem áll. Egyének esetében ugyanúgy működik mindez, mint közösségek esetében. Hiszen a kollektív emlékezet az egyéni emlékezetből táplálkozik.

A közösség ilyen esetekben úgy működik, mint egyfajta dinamikus történeti adattároló. A kommunikáció, illetve az információ átadásának más módszerei, bármilyen töredékesen és szétválogatva is, de megőrzik a múltbeli tudást, igaz, ugyanakkor folyamatosan alakítják is azt. Az alkufolyamatok – történetnek szóban vagy írásban, irányítsa azokat a heterogén és érdekeit időnként változtató társadalmi és kulturális elit tudatosan vagy ösztönösen – döntő szerepet játszanak. Mégse beszéljünk tévedésről, nevezzük inkább emlékezeti modulációnak, amelyet, ugyebár, minden emberi agy folyamatosan végez. Az emlékezet a feltételekhez, indítékokhoz, a kérdéses pillanatok igényeihez és az éppen aktuális torzító tényezőkhöz alkalmazkodva hozza létre az emlékeket, amelyeket az adott pillanatban rá ható impulzusoknak megfelelően mindig újra és újra átformál. Éppen ezért az elsődleges és a másodlagos, vagyis a tudatalanul eredményesen ható, illetve tudatosan előidézett torzító tényezők széles palettája tárul fel előttünk. Sokszor tapasztalható, hogy az egyes tapasztalatokat egy hasonló jellegű másik felülírja. Ennek megfelelően azonban a kollektív emlékezet a „közösségi én”-re épül – akárcsak az individuum emlékezete a maga szintjén.

Velencét sem tekinthetjük a fentiek alól kivételnek. Sőt éppen ellenkezőleg: Velence kollektív és kulturális emlékezete az emlékezettorzítás iskolapéldájának nevezhető. A valóságtól idegen, de valóságos emlékként tárolt események váltak cselekvési impulzusuk kiinduló pontjává. A háttérbe szorított győzelem mással magyarázha-

tó. Egy olyan átfogó emlékképzet jött létre, jelentősen befolyásolva a *Serenissima* berendezkedését és szertartásait, amely ugyanazt a témát pendítette meg, a győzelmet, a tenger feletti uralmat és annak törvényesítését, de összehasonlíthatatlanul kedvezőbb előjellel és elfogadhatóbb körülmények között, mint amelyek Konstantinápoly elfoglalásakor fennállhattak. Ez az emlékképzet legkésőbb a 14. század elejére mind az írott, mind a képi forrásokban vitathatatlanul megszilárdult, s hosszú évszázadokra igen hatásosan működött idegen szövetként beépülve Velence és a város elitjének kulturális emlékezetébe, melynek hatása Szent Márk köztársaságán kívül, Itáliában, Rómába és a német területeken is jól érzékelhető volt. Ez a képzet egyszerre foglalta magába és egyesítette azt, amit az 1204-re vonatkozó beszámolók feloldottak és veszni hagytak úgy, hogy a valóságos, de illékony múltat minőségében megváltoztatta, hozzáigazította a visszaemlékező kortársak mindenkori igényeihez, így igazolva a hatalom és a nagyság indokoltságát és helyénvalóságát.

„Emelkedj fel, Velence dicsősége, fordítsd a pápai panaszt örömmujongásba, hiszen az öröm kabátját viseled. Nézd, a balszerencse sötéteje eloszlott már, és a szerencse napja virradt terád.” Így kezdte 1317-ben a mantovai Bonincontro de Bovi szenátusi titkár az 1177-ben a császár és a pápa, illetve Velence között megkötött békéről írott dicsőítést, vagyis már a legkorábbi időszakban is felismerhető az a bizonyos idegen szövetként beépült emlékképzet.⁹⁶ Bovi úgy beszél el a velencei béke létrejöttének igaz történetét, hogy közben elegyíti az ősi, mitikus eredetű hagyományokkal, majd az így kibontakozó képet a jelen kívánalmai szerint formálja.⁹⁷

Azt, hogy Velence mitikus hagyományai miként kapcsolódtak össze a békekötéssel, pontosan nem tudjuk. Erre vonatkozó támpontot még a legkorábbi, 13. század elején keletkezett *Historia ducum Veneticorum*ból sem kapunk, abban is már csak a torzulási folyamat első jeleivel találkozunk. A moduláció azonban nemcsak a velencei szerzők esetében tapasztalható, hiszen a dózse esküvőjét a tengerrel Martino da Canal említi először, mint egyedülálló, az áldásadásra visszavezethető szertartást. A dózse hat ezüst *trombe longejáról*, illetve a *trome d'argenoiról*, amelyekre Jacopo Tiepolo 1229. évi dózsei esküszövege utal, is Canal tudósít először, akárcsak az ernyőről (a *l'omble* tulajdonképpen 'baldachin'-t jelent), *que li dona monsignor l'apostoille*, a kardról és a fehér gyertyáról.⁹⁸ Későbbi, 13. századi hivatkozásokat a pármai Salimbenénél olvashatunk, aki az esküvő rítusát először említi a tenger feletti hatalom bizonyítékaként (*quod Veneti dominium maris habent*),⁹⁹ a firenzei Giovanni Villani pedig már majdnem úgy beszél a szertartásról, mint a velencei béke szerves alkotóeleméről.¹⁰⁰ Hogy az egyes részleteket ki, mikor és milyen körülmények között gyúrta egybe egy önmagában teljes alkotássá és kapcsolta össze a velencei béke mitikus történetével, nem tudni.

A velencei békét, ahhoz hogy törvényesítő szerepét komolyan vehessük, alaposan felül kell vizsgálnunk.¹⁰¹ Az bizonyos, hogy mindkét Ziani dózse, apa és fia kiemelkedő szerepet játszott benne. Az esemény torzítása talán már az ifjabbal, Pietróval kezdetét vehette, kinek a dózsék sorában először adatott meg, hogy a Bizánc felett aratott győzelemre visszatekinthessen, és elhárítandó a köztársaságra záporozó vádakat és támadásokat, a diadal leplezését elkezdje. További modulációk csak 1261 után, mikor az egykori siker elillanni látszott, és 1300 körül, Konstantinápoly és a Fekete-tenger elvesztése, illetve a Genovával megkötött béke után jelentkeztek. Az torzítás eredménye ekkor is, mint mindig, megkérdőjelezhetetlen volt. Ettől kezdve a velencei békéből vezették le a *Serenissima* valamennyi állami jelképét, igényei gazdagságát, sőt

tenger feletti hatalmát és annak szimbólumait, és ezek törvényesítése is a békekötéshez kapcsolódott. Ezzel a fikció igazolta a valóságot.

A mítosz valamennyi eleme jól ismert és gyakran idézett, ezért összefoglalásakor rövidsége törekszünk.¹⁰² III. Sándor pápa, hogy Barbarossa Frigyes cselvetései elől elmeneküljön, Velencébe szökött. A császár azonban követelte kiadatását, amelyet Sebastiano Ziani dózse megtagadott, és csekélyke haderejével vállalta a csatát. Az Isztrián Zárával éppen átellenben fekvő, tehát a Magyar Királysággal határos, Punta Salvorénál legyőzte a császár hajóhadát, és a Rótszakállút Sándorral békekötésre kényszerítette. A pápa köszönetképpen a dózsének és a hivatalban mindenkori utódainak ajándékozta a *trionfit*, a velencei hercegek hatalmi jelvényeit, kezdve a fehér gyertyával és „az örökkön tartó igazság jelvényével” (*ensem [...] in signum perpetue iusticie*), a karddal, az ernyőn és a gyűrűn át, amellyel a dózse mint „a sós tenger egyetlen ura” (*verus dominus salsi maris*) jegyeséül fogadja alázatos alattvalóját, a tengert, a hat *trombe argentoig*, amelyek eddig magát a pápát illették.¹⁰³

A szó és a kép egyaránt arra hivatott, hogy Sebastiano Ziani dózse kivételes, béketeremtő, pápamentő teljesítményét, és általában a *Serenissima* Isten helytartója iránt tanúsított engedelmisségét hangsúlyozza.¹⁰⁴ Ebben a történetben minden felvonnul, ami 1204-gyel kapcsolatban tabunak tűnt: a pápai köszönet, a *Serenissimának* járó fizetség, az adományozás aktusát felelevenítő, évenként megrendezett szertartás, az egyéni elvárások, a Dalmáciára (így Zárára is) és a tengerre kiterjedő uralom legitimációja és a győzelem.¹⁰⁵ Azok a „legigazabb fegyverek”, amelyeket majd Lorenzo de Monacisnál Enrico Dandolo Konstantinápoly ellen vet be, ezúttal úgy jelennek meg, mint a „mindig védendő és óvandó igazság kardja” (*spata pro iusticia observanda semper et defendenda*), az „örökkön élő törvény pallosa”, melyet Sebastiano és a mindenkori dózsék a pápától kaptak.¹⁰⁶ Úgy tűnik, ez a béke teremtette meg a közösségi identitást, és törvényesítette, hogy ez az identitás miként manifesztálódjon diadalokban. Egyúttal szükségessé tette ennek rituális megújulását, hogy önmaga tudtára ébredjen, és mindennemű gátlásától megszabaduljon.

Emlékezéstechnikai szempontból tehát arról van szó, hogy a Bizáncban székelő „római” császár felett aratott valóságos, de törvénytelen győzelmet (amelyet a velenceiek felfogásában az „egyház szolgálatában” vívtak ki) inverz módon felülírják, átírják egy a nyugati „római” császár felett aratott, idegen szövetségként beépült, de teljesen törvényes győzelemmel (mely egyébként éppúgy a pápa és az egyház érdekében történt). Az eredmény mélyen bevésődött mind a velenceiek, mind mások közösségi emlékezetébe.¹⁰⁷ Bármilyen is lehetett az oka ennek az „átírásnak” – jogi vagy politikai gátlások, vagy a kiközösítés, amelyet a pápa Enrico Dandolóra mért, esetleg Dandolo hamarosan bekövetkező halála, az általa vezetett hadjárat törvényessége iránti tartós kétely, III. Ince magatartása, Konstantinápoly 1261. évi elvesztése, büntudat, illetve szégyenérzet vagy bármi más –, az hűen tükrözi a kulturális emlékezet manipulatív erejét. Az erőt, amely fikatív képet alkot a valóságközeli, a hagyományokból táplálkozó, illetve a kívánságelemekből, az 1177. és 1202/1204. évi szerződések gondosan összegyűjtött és archivált szövegéből, a különböző háttér-információkból. Ez az erő rögzítette írásban a dózsepalota reprezentációs termeinek monumentális, valóságteremtésen alapuló mítoszáét, amely mítosznak a *Signoria* ettől kezdve ugyanolyan bizonyító erőt tulajdonított, mint az okleveleknek.¹⁰⁸ Valamennyi múlt előbb kell, hogy alávesse magát a valóságot átíró idegen szövetségként beépült emlékképzetnek, mint a kritikai történetkutatás korszakának, hiszen ugyanarra az eseményre máshol másként emlékeznek.

A feltámadó kétségeket a velenceiek hamarjában el tudták oszlatni. II. Gyula pápa egyszer azt kérte tőlük, hogy mutassák be III. Sándor kiváltságlevelét, amelyben a tengerek feletti uralmat Velencének adományozza. Megvan, hangzott a velencei követek talpraesett és a mélyebb értelmű humort sem nélkülöző válasza, hiszen épp a *Donatio Constantini* hátoldalára jegyeztetett fel.¹⁰⁹ A kijelentés, amely csalárd hamisítás leleplezésére volt hivatott, célt tévesztett. Hiszen a velenceiek adományának eredetisége 1500 körül aligha volt már tovább védhető, annak hamisságára ugyanis a Velencében sem ismeretlen Lorenzo Valla jóval korábban, 1440-ben, rámutatott. A pápaság doktrínáját ugyanakkor, miként azt az egyházi jogtudósok tanították, és számos ügylevél hirdette, nem sikerült hitelteleníteniük, ez utóbbit egyébként Valla sem kérdőjelezte meg, s majd csak a reformáció intéz támadást ellene. Ugyanígy áll a helyzet Velence tenger feletti uralmával. Velencében és azon kívül is számos írott és képi forrást találunk, amely bizonyítja, hogy e hatalom valóságos és III. Sándor által törvényesített volt. Egy pápai oklevél azonban mégis perdöntő lenne a vitatható adomány esetében, a velenceiek mégsem állították soha, hogy ilyennek birtokában lennének.¹¹⁰ A pápa sokkal inkább személyesen teremtett meg egy igen kifejező és törvényesítő szertartást.

A kollektív emlékezet a botrányos képet olyannal cserélte fel, amely értette a módját, hogyan hízelegjen a legfőbb, a szent és sérthetetlen jogi tekintélynek, Péter utódának, Isten földi helytartójának, és ezzel a kollektív emlékezetben végbemehetett Velence teljes öntisztulása. A *Serenissima* hosszú évtizedeken át ebből táplálkozott, s idővel politikai erejét is visszanyerte. Genova fénykorának a 14. század végével véglegesen leáldozott, Velence tengerek feletti régi hatalma újra megszilárdult. S a városban a korai humanizmus hatására beköszöntött a történetírás új korszaka, amely elismerte a hatalmon lévők egyeduralmát, és a nagyságot a látható sikerekben mérte.¹¹¹ Ennek szószólója volt Lorenzo de Monacis 1420 táján,¹¹² aki teljesen új, eddig merőben ismeretlen megvilágításba helyezte Konstantinápoly elfoglalását.

Lorenzo átvett olyan, korábban kitalált emlékezeti elemeket, amelyek a hatalom kiterjesztésére, a dözse baszileusz elleni bosszújára, vagy akár az egyházi szolgálatra vonatkoztak, de tovább díszítette azokat. Fellázadt a mindent elfedő hallgatás ellen, amely megfosztani látszott Velencét legfényesebb győzelmének ragyogásától. Végre kimondta, hogy Zára hódoltatása a keresztesekkel együtt történt. Örvendezett a köztársaság térnyerésén a Keletrómai Birodalomban, és felmagasztalva dicsérte Velencét, mondván, Isten által így rendeltetett, jótékony cselekedetet hajtott végre, amelyet igazolt azzal a kijelentéssel, hogy Szent Márk szárnyas oroszlánját a „leggonoszabb emberek” dühítették fel, majd más helyen így folytatta, „a jókat azonban a nyilvános szerencse és szabadság jele” kísérte.¹¹³ Konstantinápoly elfoglalása tehát isteni adomány volt, az isteni jóindulat jele.¹¹⁴ A zsákmányokról Lorenzo természetesen hallgat.

„Enrico Dandolo hatalmas tetteinek köszönhető – írja a krónikás – a *Respublica* gyarapodása, és hogy Velencének majd’ az egész világon híre ment.”¹¹⁵ A velenceiek tehát törvényesen hadakoztak tüzzel és vassal Konstantinápolyban, melynek falai hét napon át visszhangozták nők és férfiak panaszát s jajveszékélését.¹¹⁶ A dözse a zsarnok V. Alexiosz és a hamisan esküvő, hűtlen görögök ellen ragadott kardot, méghozzá a „legigazabb fegyvert” (*iustissima arma*). Eretnek város ellen támadt, amely göggyében magától utasította vissza az égi áldást valamennyi emberi korlátot áthágva, s felmondva Jézus helytartójának az engedelmséget. Olyan város ellen, amely egykor „gótokat, vandálokat, hunokat, tatárokat, langobardokat és más vadtermészetű barbár népeket” a nyugat és annak egyháza ellen uszított, a kereszténységet,

ameddig tehette, átkos szertartásaival bemocskolta. „Noha bünei miatt tatárok, törökök, szaracénok, médek, pártusok, perzsák és egyiptomiak áldozatául eshetett volna, megkegyelmeztek neki, hogy katolikus férfiak mérhessenek testére büntetést”; azért kímélték meg tehát azok, hogy az alávaló Manuél kigyófajzatát ezek pusztíthassák el. Manuél volt ugyanis az, aki hitvány gaztettet vitt véghez a birodalmán átvonuló keresztésekkel szemben,¹¹⁷ „aki a velenceieket – akik ugyanennek a birodalomnak, mikor az a szicíliai uralkodóval szemben nagy szükségben volt, segítségére siettek – méz helyett méreggel, fizetség helyett büntetéssel, tisztelet helyett alattomosággal fogadta,” az a Manuél, aki egyébként Enrico Dandolo szeme világát is kioltotta.

A velenceiek és a frankok így foglalták el a várost – a hódítás ezek szerint az igazság, a Nyugat és Szent Márk köztársasága közötti barátság és egyetértés diadala volt. „Baráti szövetségük [ti. a keresztes lovagoké], csorbíthatatlan egyetértésük és békeszerető közösségük boldog hírneve a velenceiek irtózatos dicsőségével egyetemben széles e világon elterjedt. S ha annak idején a keresztes hadjárat szóba került, és megkérdezték, melyik hatalom mutatkozott arra méltónak, hogy egy ilyen vállalkozás élére álljon, a konstantinápolyi hadjáratot mindannyiszor felidéző emlékezet Velencének nyújtotta át a pálmát.”¹¹⁸ Itt nincs helye az erkölcsi gátlásoknak, hittudományi ambivalenciának vagy leplezetlen kritikának, „hiszen a dózsét halálakor, midőn a Mennyrországba költözött, tetteinek dicsfénye övezte”.¹¹⁹

Lorenzo krónikája egy új velencei öntudat nyitánya volt, amely a várost Rómához hasonlatossá tette, példaértékű, „kevert” alkotmányát, keresztény hitét, szabadságát és igazság iránti szeretetét határozta meg. Ezentúl lehetett ünnepelni a nagy energiákat igénylő diadalt, mivel az a béke megteremtését és az igazság érvényesülését segítette elő. *Urbs Venetum, salve, o celsis elata triumphis, Salve [...] salve altera Roma [...] tellus dignissima mundi.*¹²⁰ Ettől kezdve minden egyedül a *Fortuna* és a *Virtus* művének számított, melyek mindig a rátermettek, jelen esetben éppen Velence, társául szegődnek. S ettől kezdve végre szabadon beszélhettek a Boszporuszról származó értékes zsákmányról, a márványról és vörösmárványról, az oszlopokról és a szobrokról is: Konstantinápoly ugyanis annyira „tömvé” volt a Rómából származó szobrokkal és oszlopfőkkel, írja a 15. század végi humanista, diplomata, történetíró Bernardo Giustiniai, „hogy Velence díszítésére is bőven futotta belőlük”.¹²¹ Felhívom a figyelmet arra, hogy velencei krónika először tesz utalást, még ha félfénken és kimondatlanul is, Konstantinápoly kifosztására.

Az elkövetkező évtizedek egyre növekvő török veszélye¹²² és az 1571-ben Lepantónál a törökök felett aratott győzelem előtérbe állította az addig háttérbe szorított múltat, és kibékítette Velencét saját történelmével. Lenyűgöző csataképekkel (például Palma il Giovanétól), igényesen kivitelezett festményekkel, valamint az 1577-ben tűz martalékvá váló dózsze palota újjáépítésével¹²³ fényűzően ünnepelték Konstantinápoly hosszú ideig tabunak számító elfoglalását. Ezek az alkotások a továbbiakban a Punta Salvore-i csatát és annak következményeit megörökítő emlékképekkel (például Federico Zuccariéval) együtt díszítették a Nagytanács termét, a Sala del Maggior Consiglio. Ettől kezdve az értékes győzelmi zsákmányokról is ki lehetett jelenteni, hogy az 1204. évi prédához tartoznak. A Bizánc felett aratott győzelem mostantól olyan színezetet ölt, mintha az egyedül a *Serenissima* keresztes hadjárata lett volna a „gonosz” ellen; a festményeken nem jelenik meg sem a pápai legátus, sem a nyugati előkelők alakja. Egyedül a dózsze alapította meg a latin császárságot, ő helyezte a császár fejére a koronát,¹²⁴ tette mindezt pápai segítség nélkül, akinek alakjával ezeken az inszenírozott képeken nem is találkozunk. Átellenben azonban, a terem másik falán,

mint Velence pártfogoltja és a tengerek feletti uralmának törvényesítője feltűnik a szentatya. A város hatalma Konstantinápoly hódításával nemcsak fényes bizonyosságot nyert, de meg is jelent, azon a korábbi képsorozaton, amely a császár feletti első csodálatos győzelmet mutatja be, és azon is, mely a nyugat-római császár dózse előtti hódolatát ábrázolja. A Sala del Maggior Consiglio, a velencei elit gyülekezőhelye végre egyesítette azt, ami évszázadok óta Velence nagyságát meghatározta és oksági-lag összetartozott: az idegen szövetségként beépült győzelmet és a valós diadalt.

*

Széles ívét futottuk be egy olyan emlékezetnek, amely Zára jogtalan elfoglalásától és az abból következő Velencét sújtó egyházi átoktól számos elhallgatáson, átértékelésen és kulturális emlékképzeten át idáig, a dózsepalota grandiózus valóságteremtéséig tartott. Ez az emlékezet kétféle, egymás mellett működő emlékezeti helyet teremtett meg: egyfelől a vállalható álvalóságot, a pusztá kitalációt, amelyben a valós személyeknek fiktív, de a valóságot befolyásoló szerep jut, másfelől a láthatatlanságba süllyesztett, botrányszagú és csak évszázadokkal később átdolgozott, megtisztított és megváltoztatva ismét a napvilágra hozott valós győzelmet. A tengeri hatalom, úgy tűnik, éppen a Zarában és környékén véghezvitt botránys események miatt a kezdetektől igen erős, a latin és görög császárságból kiinduló igazoláskényszerrel küszködött. Ez a nyomás manipuláló, torzító és átalakító hatást gyakorolt az emlékekre, így ezek egy olyan látszatvalóságot kezdtek tükrözni, amelyet igen sokan – Velencében, Rómában, Itáliában, német földön, a Velencét érintő zarándokok körében – a valóságban megtörténtnek hittek. Ez az idegen szövetségként beépült emlékezet a maga részéről befolyásolta – pont, mint a reformáció a német tartományokban – a valóságos eseményeket. Befolyásolta, de nem oltotta ki a Zára és Konstantinápoly körül, a pápai Kúrián, Magyarországon és Velencében végbement valós események hatásait, inkább, mintegy a realitás érzetét keltve, második hatásösszefüggésként kiegészítette és kísérelte azt.

A különböző emlékezeti szinteket, az emlékezeti helyek architektúráját és azok folytonos átalakítását és átszervezését más magatartás határozza meg, mint a cselekvési gyakorlatát, mégis mindkettő – az emlékezet és a gyakorlat is – kölcsönösen hatnak egymásra. Így, ha mi, történészek közelíteni szeretnénk az összetett valóság felé, akkor vizsgálnunk kell külön-külön az emlékezetet és a gyakorlatot, de azok összjátékát is. Zára és Konstantinápoly elfoglalásának jogtalansága, ennek a jogtalanságnak és az idegen uralmi területek meghódításának elleplezése és a háttérbe szorítása alakította a velenceiek kollektív emlékezetét. A folyamatok megmutatják, hogy egy egyedi történet miként kapcsolódik hozzá egy másik történethez és olvad azzal össze, s miként keletkezik ezáltal egy ugyanolyan valóságosnak tetsző, de meg nem történt esemény. A fentiekből is látszik, hogy a világtörténelem ily módon miként írja át folyamatosan magát, hogy mindig aktuálissá, közvetlenül hatóvá és a mindenkori jelen szellemi megalapozásához elengedhetlenné váljon.

Fordította: Skorka Renáta

Jegyzetek

- ¹ *Pierre Nora*: Les lieux de mémoire. I–III. Paris, 1993.
- ² L. *Jan Assmann*: Das kulturelle Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen. Schrift, Erinnerung und politische Identität. München, 1992. (Magyarul: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest, 1999., 2. kiad.: 2004.), *Maurice Halbwachs*: Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen. Frankfurt am Main, 1985. (Magyarul: Az emlékezet társadalmi keretei. In: Francia szociológia. Szerk.: Ferge Zsuzsa. Budapest, 1971.).
- ³ Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11.–13. Jahrhundert). Heidelberg, 1980. (Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl., Jg. 1980. Nr. 1.)
- ⁴ Gertraud (Traudl) Junge (1920–2002) Adolf Hitler titkárnöje, akinek visszaemlékezési alapján született meg a Harmadik Birodalom vezérének végórát bemutató *Bis zur letzten Stunde* című kötet (magyarul: Az utolsó óráig. Hitler titkárnökének visszaemlékezései. Budapest, 2002.). Albert Speernek (1905–1981), a náci Németország főépítésének, a haditermelés irányítójának *Erinnerungen*, illetve *Spandauer Tagebücher* címen jelentek meg önéletírásai (magyarul: Hitler bizalmasa voltam. Emlékiratok. Budapest, 1996. és *Spandauer Börtönnapló*. Budapest, 1999.).
- ⁵ *Andreae Danduli ducis Venetiarum Chronica brevis* aa. 46–1342 d. C. (a továbbiakban: *Chronica brevis*). In: *Rerum Italicarum Scriptores* nuova edizione 12/1. Sajtó alá rendezte: Ester Pastorello. Bologna, 1938. 367. 22–24. jegyzet. – Az eseménytörténehez I. Storia di Venezia dalle Origini alla caduta della Serenissima II. L'età del Comune. Szerk.: Giorgio Cracco, Gherardo Ortalli. Róma, 1995. 155–299.
- ⁶ A történetíró Enrico Dandolo egyik nagybátyjának leszármazottja volt. L. a leszármazási táblát: *Thomas F. Madden*: *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*. Baltimore, London, 2003. 202.
- ⁷ A 12. században a Velencei Köztársaság legnagyobb kereskedelmi kolóniája Konstantinápolyban működött. I. Manuél bizánci császár (1143–1180) azonban Genova és Pisa javára csökkenteni kívánta Velencei dominanciáját a bizánci kereskedelemben, ezért 1171-ben elkoboztatta a városban élő velenceiek vagyonát, majd börtönbe vetette őket. Mivel Vitale Michiel dózse megtorló hadjáratát nem koronázta siker, a köztársaság képviseletében Enrico Dandolo diplomáciai tárgyalásokat kezdett Manuél császárral. 1182-ben – miközben a konstantinápolyi velencei negyed újbóli létrehozásáról folyt a tanácskozás – a legenda szerint a császár parancsot adott Dandolo megvakíttatására. – A ford.
- ⁸ *Andreae Danduli ducis Venetiarum Chronica per extensum decripta* aa. 46–1280 d. C. (a továbbiakban: *Chronica extensa*). In: *Rerum Italicarum Scriptores* nuova edizione 12/1. Sajtó alá rendezte: Ester Pastorello. Bologna, 1938. 279–280. 7–13., valamint 21–24. jegyzet. A Szent Vér-ereklyéhez: Il Tesoro di San Marco II. Il Tesoro e il Museo. Szerk.: Hans R. Hahnloser. Firenze, 1971., továbbá *Der Schatz von San Marco*. Szerk.: Hansgerd Hellenkemper. Milánó, 1984. 290–293. Nr. 40. (Veröffentlichung des Römisch-Germanischen Museums der Stadt Köln und der Società Olivetti.)
- ⁹ *Andrea Dandolo*: *Chronica extensa*. i. m. 279. 24–26. jegyzet. L. még: *Giorgio Cracco*: *Dandolo, Enrico*. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*. vol. 32. Róma, 1986. 451.; valamint *Madden*: i. m. 63–68.
- ¹⁰ *Heinrich Kretschmayr*: *Geschichte von Venedig*. I–III. Gotha, Stuttgart, 1905–1934. I. 269–322.; *Charles M. Brand*: *Byzantium Confronts the West 1180–1204*. Cambridge (Massachusetts), 1968. 195–206.; *Ralph Johannes Lilie*: *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi (1081–1204)*. Amsterdam, 1984. 547–451.; *Silvano Borsari*: *Venezia e Bisanzio nel XII secolo. I rapporti economici*. Velence, 1988. 22–29.; *Irmgard Fees*: *Reichtum und Macht im mittelalterlichen Venedig – die Familie Ziani*. Tübingen, 1988. 247.
- ¹¹ *Andrea Dandolo*: *Chronica extensa*. 280. 8. jegyzet. Az ereklye a ma Velencében őrzött kereszt-relikviák között nem azonosítható. L.: *Auatole Frolow*: *La relique de la Vraie Croix. Recherches sur le développement d'un culte*, Paris, 1961. 296–298. Nr. 273., 424–425. Nr. 524., 452–453. Nr. 586. (Archives de l'Orient chrétien 7.); *Il Tesoro di San Marco*. i. m. II. Nr. 140., Nr. 192. Marin Sanudo szerint Konstantinából Velencébe – nem egyedül azzal a kereszttel, amelyet 1230–1231-ben a tűzből mentettek ki. Összehasonlításképpen más ereklyék átszállításáról I. *Patrick J. Geary*: *St. Helen of Athyra and the Cathedral of Troyes in the 13th Century*. In: *Journal of Mediaeval and Renaissance Studies*, 7 (1977) 149–168.
- ¹² *Frolow*: i. m. 686.
- ¹³ Az 1204/1205 és 1261 között Konstantinápolyból Velencébe vitt ereklyéről: *Otto Demus*: *The Church of San Marco in Venice. History, Architecture, Sculpture*. Washington D. C., 1960. 26–30. (Dumbarton Oaks Studies 6.); *Wolfgang Wolters*: *Architektur und Ornament. Venezianischer Bauschmuck der Renaissance*. München, 2000.; *Marmi della Basilica di San Marco*. Capitelli, plutei, rivestimenti, arredi. Sajtó alá rendezte: Irene Favaretto, Ettore Vito, Simonetta Minguzzi, Maria da Villa Urbani. Bologna, 2000.
- ¹⁴ A vért tartalmazó ampulláról egy egyszerű pergamenlapocskára hirdeti, hogy *Sanguis Christi*.

¹⁵ *Debra Pincus*: Christian Relics and the Body Politic. A Thirteenth-Century Relief Plaque in the Church of San Marco. In: Interpretazioni veneziane. Studi di storia dell'arte in onore di Michelangelo Muraro. Sajtó alá rendezte: David Rosand. Velence, 1984. 42–43. Ezen adatok alapján úgy tűnik, a velencei hagyomány Henrik latin császár kereszttereklye-tartóját Enrico Dandolo ajándékának tekinti. Dandolo azonban 1205. június 1-jén halt meg, jóval korábban Henrik következő évben történő császárrá választása előtt. Lehetetlen tehát, hogy ez legyen az a kereszt, melyet a dózse Velencébe küldött.

¹⁶ A datálásról *Pincus*: i. m. 42–43.

¹⁷ *Gina Fasoli*: Nascita di un mito. In: Studi storici in onore di Gioacchino Volpe per il suo 80° compleanno I. Firenze, 1958. 45–79.; *Gilbert Dagron*: Le „mythe de Venise” vu de Byzance című előadása a velencei Deutsches Studienzentrum által 2002 szeptemberében megrendezett, Der Mythos Venedig címet viselő konferenciáján.

¹⁸ Lorenzo de Monacis, az Anjou Mária udvarában diplomáciai szolgálatot teljesítő olasz humanista 1421-ben, az ezeréves fennállás alkalmából Velencét dicsérte ezekkel a szavakkal. *Mario Poppi*: Un'orazione del cronista Lorenzo de Monacis per il millenario di Venezia (1421). In: Atti dell'Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti, 131 (1972/73) 486.

¹⁹ Il Tesoro di San Marco I. La Pala d'Oro. Sajtó alá rendezte: Hans R. Hahnloser. Velence, 1994. 5–10. Az Ordelafo zománc feliratának eredetéhez: *David Buckton, John Osborne*: The Enamel of Doge Ordelafo Falier on the Pala d'Oro in Venice. In: Gesta. International Center of Medieval Art, 39 (2000) 43–49.; *Michael Angold*: The Fourth Crusade. Event and Context. Harlow, 2003. 252–254.

²⁰ A szöszék konstantinápolyi eredetére Demus hívta fel a figyelmet. *Otto Demus*: The Mosaic Decoration of San Marco. In: Venice. Szerk.: Herbert L. Kessler. Chicago, London, 1988. 110. Demus elméletét Kosegarten megkérdőjelezte. *Antje Middeldorf Kosegarten*: Zur liturgischen Ausstattung von San Marco in Venedig im 13. Jahrhundert. Kanzeln und Altarzbörien. Marburg, 2002. (Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft, 29.) Ezen utóbbian megfogalmazott, lényegében történeti kifogások számomra nem meggyőzőek. A szöszék, melynek említésével először 1268-ban találkozunk, elkészítésénél felhasználták bizánci eredetű alapanyagokat, többek között vörösmárványt is. Hogyan és honnan szerezheték be a velenceiek a pofirlapokat, amik csak Rómában, Ravennában és Konstantinápolyban voltak elérhetőek? Martino da Canal krónikája (*Martino da Canal*: Les estoires de Venise. Cronaca veneziana in lingua francese dalle origini al 1275. Sajtó alá rendezte: Alberto Limentani. Firenze, 1972. II. 112., 280.) éppenséggel nem utal a szöszék korára, de pontosan ekkor (1268-ban) újították meg a dózsevlasztás rendszerét, amely új rendet Lorenzo Tiepolo megválasztásánál alkalmazták először, majd aztán évszázadokig érvényben maradt. Martino, aki szemtanú lehetett, csak a megválasztás új rendjéről számol be, a templom felszereltségéről nem. Döntő lehet ebből a szempontból a dózse általa említett hűsvéti körmenet. Lorenzo elődjének, Raniero Zenónak 1253-as (*Limentani*: i. m. I. 130., 126.) megválasztása még más szertartás szerint, méghozzá a jelölt távollétében történt. Hogy az új szöszék már ekkor elkészült-e, ezek alapján nem állapítható meg, és a művészettörténeti kutatások sem teszik lehetővé a pontosabb datálást.

²¹ *Paul Edouard Didier Riant*: Exuviae sacrae constantinopolitanae. Fasciculi documentorum ecclesiasticorum, ad byzantina lipsana in Occidentem saeculo XIII° translata, spectantium. Historiam quarti Belli Sacri imperii gallo-graeci illustrantium. II. Genf, 1878. 149–152. Nr. 98. (1265. január 30). Tisztázatlan, hogy a fennmaradt kereszttereklyék közül melyik menekült meg a tűzből (vö. *Frolow*: i. m. Nr. 273., illetve Nr. 450.). Sanudo szerint két kereszttereklye létezett: „Del legno della croce approvato nel foco und Una $\dagger$ portava Constantin Imperador in battaia.” *L. Marin Sanudo*: De origine, situ et magistratibus urbis Venetae ovvero la città di Venetia (1493–1530). Szerk.: Angela Caracciolo Arico. Milánó, 1980. 160.

²² *Riant*: i. m. 153. Nr. 105. (1265. július 12.)

²³ Vö. A Keresztelő földi maradványairól: *Jacobus a Voragin*: Legenda aurea. Szerk.: Theodor Graesse. Boroszló, 1890. 569–573. A Genovában lévő földi maradványokról és a Poitiers-ban lévő koponyáról: *Jacobus de Voragine*: Legenda aurea. Ford: Richard Benz, Heidelberg, 1979. 659–663. (Magyarul *Jacobus de Voragine*: Legenda aurea. Válogatta és az előszót írta: Madas Edit. Budapest, 1990.) L. még *Giovanni Moleone*: Iacopo da Varagine e la sua Cronaca di Genova dalle origini al MCCXCVII. I–III. Róma, 1941. II. köt. 302–304. (Fonti per la storia d'Italia, 84–86.), továbbá *Pincus*: i. m. 46. és 51. jegyzet.

²⁴ A Kereszt, a Szent Vér, valamint a Keresztelő koponyája igazolhatóan Konstantinápolyban voltak az 1204-es fosztogatás idején. *L. Robert de Clari*: La Conquête de Constantinople. Szerk.: Philippe Lauer. Paris, 1924. (Les classiques Français du Moyen Age, 40.) Mindkét kereszttereklye felirata kifejezetten Konstantinápolyra utal. A György-relikviák keleti eredetét csak a bizánci foglalat igazolja.

²⁵ *Antonio Carile*: Aspetti della cronostica veneziana nei secoli XIII e XIV. In: La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Sajtó alá rendezte: Agostino Pertusi. Firenze, 1970. 84–85. (Civiltà veneziana. Saggi, 18.) Magam, akárcsak Wolfgang Wolters nem értek egyet Carile azon felvetésével, hogy a „guerra costantinopolitana”-t már Pietro Ziani megfestette volna a Miklós-kápolnában. Egy ilyen korai ciklus

ellentmondana Velence valamennyi historiográfiai és művészi hagyományának. Annak a későbbi Ramusio (1573) az egyetlen egy bizonyítéka, amelyre Carile hivatkozik, ezzel szemben nem igazolható.

²⁶ *Arnold Esch*: Spolien. Zur Wiederverwendung antiker Baustücke und Skulpturen im mittelalterlichen Italien. In: *Archiv für Kulturgeschichte*, 51 (1969) 23.

²⁷ *Riant*: i. m. 150. (Nr. 98.). Később nagypéntekenként is a szószékre helyezték, a „Sensa” éjjelén pedig a Szent Márk-székesegyházban mutatták be őket. *Marin Sanudo*: i. m. 53., 180. A zenéhez: *Jeffrey Kurtzman, Linda Maria Koldau*: Trombe, Trombe d’argento, Trombe squarciate, Tromboni, and Pifferi in Venetian Processions and Ceremonies of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: *Journal of Seventeenth-Century Music*, 8 (2002) II–IV. rész. <http://www.sscm-jscm.org/jscm/v8/no1/Kurtzman.html>. (2005. július 25.)

²⁸ Mennyivel másként, humanistákhoz méltóan ünnepezték meg a török felett 1571-ben. Lepantónál aratott győzelmet (legalábbis a 17. századi visszaemlékezés szerint). *Kurtzman–Koldau*: i. m. 63. dok.

²⁹ *Limentani*: i. m. II. 87., 248. Itt a „Laudes” szövege franciául is olvasható: *Criste vince, Criste regne, Criste enpere, Notre signor Rainer Gen stb.*

³⁰ Ez az eredetileg kapcsolatos adat legkésőbb a 15. század vége óta bizonyosnak tekinthető: valóságos korukat azonban homály fedi. Vö. *Giovanni Saccardo*: I pilastri acritani. In: *Archivio veneto*, 34 (1887) 285–309.; *Thomas Weigel*: Spolien und Buntmarmor im Urteil mittelalterlicher Autoren. In: *Antike Spolien in der Architektur des Mittelalters und der Renaissance*. Szerk.: Joachim Poeschke. München, 1996. 150–151., valamint a 108. jegyzet egy kiadatlan, 1495 előtti krónikából származó adattal. Eszerint a „pilastri acritani” és a „pietra del bando”, megbosszulandó Konstantinápoly 1261-es elvesztését. Akkorból érkeztek. Az akkori eredet még Velence történetének nagy összefoglalásában is megjelenik. *Giorgio Cracco, Gherardo Ortalli*: i. m. II. 217. A „Pilastri portati a Venia da San Giovanni d’Acrida dopo il 1256” című ábra.

³¹ Csak az angol fordítás volt elérhető számomra: *The Pilgrimage of Arnold von Harff Knight from Cologne, through Italy, Syria, Egypt, Arabia, Ethiopia, Nubia, Palestine, Turkey, France and Spain, which he accomplished in the years 1496–1499*. Fordította, gondozta: Malcolm Letts. Hakluyt Society. Second Series 94. (1946) 55. (Arnold emlékezetében vélhetően más oszlopokkal keveri ezeket).

³² *Demus*: *The Church*. i. m. 29.

³³ *R. Martin Harrison*: The Church of St. Polyuktos in Constantinople. In: *Akten des VII. Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie. Trier 5–11 September 1965*. Città del Vaticano, Berlin, 1977. 543–549. (*Studi di Antichità cristiana* 27.); *uő*: Ein Tempel für Byzanz. Die Entdeckung und Ausgrabung von Anicia Julianas Palastkirche in Istanbul. Stuttgart, Zürich, 1990.; *Friedrich W. Deichmann*: I pilastri acritani. In: *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti*, Ser. 3^a, 50 (1977/78) 75–89.; *uő*: Rom, Ravenna, Konstantinopel, Naher Osten. Gesammelte Studien zur spätantiken Architektur- und Geschichte. Wiesbaden, 1982. 649–663.; *Michael Vickers*: Wandering Stones: Venice, Constantinople, and Athens. In: *The Verbal and the Visual. Essays in Honour of William Sebastian Heckscher*. Szerk.: Karl Ludwig Selig, Elizabeth Sears. New York, 1990. 225–247.

³⁴ *Marilyn Perry*: Saint Mark’s Trophies. Legend, Superstition, and Archaeology in Renaissance Venice. In: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 40 (1977) 39–45., valamint 1–5. táblák.

³⁵ *Perry*: i. m. 27–28. a Marin Sanudóhoz és a Francesco Sansovínóhoz tartozó adatokkal. Jacoff elmélete, amely könyvének alcímében is pontosan körvonalazódik (*Michael Jacoff*: *The Horses of San Marco. The Quadriga of the Lord*. Princeton (N. J.), 1993.), a velencei források alapján nem igazolható. Így elgondolását találgatásnak tekintjük, és figyelmen kívül hagyjuk.

³⁶ Vö. *Le voyage d’Outremer de Bertrandon de la Brouquière*. Sajtó alá rendezte: Charles Schefer. Paris, 1892. Újabb kiadás: Frankfurt am Main, 1994. 1589–1590, illetve a 160. oldal 1. jegyzete. (*Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. The Islamic World in Foreign Travel Accounts*, 5.) Egy jó évtizeddel később Bertrandon is ugyanazt terjesztette (*Perry*: i. m. 30.). Figyelemre méltó, hogy Bertrandon Velence bemutatásakor nem tesz említést a Quadrigáról, csak akkor utal a Velencében lévő lovakra – akkor is csak mellékesen –, amikor Konstantinápolyban a hajdani hippodromról szóló beszámolóját írja. Ez megmagyarázhatja, miért beszél pusztán három lóról Velencével kapcsolatban. Konstantinápolyban ez idő szerint ugyanis csupán három oszlopot látott, csakhogy, mint kiderült, rossz oszlopokat látott rossz helyen. Vö. *George P. Majeska*: *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. Washington D. C., 1984. 240. (*Dumbarton Oaks Studies*, 19.) Buondelmontihoz: *Giuseppe Gerola*: *Le vedute di Costantinopoli di Cristoforo Buondelmonti*. In: *Studi bizantini e neoellenici*, 3 (1931) 275.; *Thomas Thonov*: *New Information about Cristoforo Buondelmonti’s Drawing of Constantinople*. In: *Byzantion*, 66 (1996) 431–453. Buondelmonti, aki még négy vörösmárvány oszlopról beszél, nem közvetít hitelt érdemlő ismeretanyagot.

³⁷ Sem Perry, sem Vickers nem vette ezt figyelembe. *Perry*: i. m. 30. 17. jegyzet és 33. 22. jegyzet. *Vickers*: i. m. 232–233. Úgy Konstantinápolyban, mint a bizánci szerzőknél a város kifosztása a velenceiek által soha nem merült feledésbe. A város leírásakor valamennyi krónikás, de még Nikétasz Khóniátész is két arany

Quadrigráa utal a Hippodromban. (Vö. *Lucia Borelli Vlad, Anna Guidi Toniato*: Quellen und Texte zu den Pferden von San Marco. In: Die Pferde von San Marco. Berlin, 1982. 25–33.) Azon Konstantinápolyba látogató utazóknak, akik ismerték Szent Márk lovait, nem esett nehezükre, hogy a lovak egyik helyen érzékelhető hiányából és másik helyen tapasztalható látványából levonják a maguk következtetéseit.

³⁸ A már 1454-ben elkészült a latin fordítás újabb kiadása alapján: *Manuele Crisolora*: Le due Rome. Confronto tra Roma e Costantinopoli. Con la trad. latina di Francesco Aleardi. Szerk.: Francesco Niuitta. Bologna, 2001. IV. 15–23., 68–78. Vö. *Christine Smith*: Architecture in the Culture of Early Humanism. Ethics, Aesthetics, and Eloquence, 1400–1470. Oxford, 1992. 166. A szöveg angol nyelvű fordítása uo. 199–215. A legújabb görög nyelvű kiadás: *Cristina Billó*: Manuele Crisolora, Confronto tra l'Antica e la Nuova Roma. In: Medioevo greco, numero „zero” (2000) 1–26.

³⁹ Összefoglaló jelleggel Lorenzóhoz: *Franco Gaeta*: Storiografia, coscienza nazionale e politica culturale nella Venezia del Rinascimento. In: Storia della cultura veneta dal primo Quattrocento al concilio di Trento. Szerk.: Girolamo Arnaldi–Manlio Pastore Strocchi. Vicenza, 1980–1981. I. 16–25.

⁴⁰ Bessarion Velencének adományozta az elsősorban görög kéziratokból álló gyűjteményét, megteremtve ezzel a Biblioteca Marcianát. – A ford. *Marino Zorzi*: La libreria di San Marco. Libri, lettori, società nella Venezia dei Dogi. Milano, 1987. 23–61.

⁴¹ *Demus*: The Church. i. m. 113–114. Arról sem szabad elfeledkezni, hogy a Szent Márk-székesegyház nyugati homlokzatát még a 14. század első felében is olykor a lovak nélkül ábrázolták, valószínűleg sokan nem tartották hangsúlyozandónak őket. *Patricia Fortini Brown*: Venice and Antiquity. The Venetian Sense of Past. New Haven, London, 1996. 12. 11. tábla. L. még a Szent Márk-székesegyház egyik miscelánéjéről írottakat: I libri di San Marco. I manoscritti liturgici della basilica marciana. Sajtó alá rendezte: Susy Marcon. Velence, 1995. 130–131. Nr. 35. (saec. XIV^{2/3}.)

⁴² *Marino Sanudo*: Vite de' Duchi di Venezia. Szerk.: Ludovicus Antonius Muratorius. Milánó, 1723. 534. (Rerum Italicarum Scriptores XXII.); *Uő*: De origine. i. m. 24–25.

⁴³ *Francesco Sansovino*: Venetia citta nobilissima et singolare (1581). Kiegészítésekkel ellátta: Giustiniano Martinioni (1663), sajtó alá rendezte: Lino Moretti. Velence, 1968. 94.

⁴⁴ A pótláshoz: *Borelli Vlad, Toniato*: i. m. 89–90.

⁴⁵ *Chronica brevis*. i. m. 367. 9–10. jegyzet.

⁴⁶ Urkunden zur älteren Handels- und Staatengeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom neunten bis zum Ausgang des fünfzehnten Jahrhunderts. I–II. Szerk.: Gottlieb Lukas Friedrich Tafel, Georg Martin Thomas. Bécs, 1856–1857. II. 134. Marin Sanudo is hivatkozik erre az oklevélre.

⁴⁷ A velencei arisztokrácia a 14. század vége óta kedvét lelta a Velence múltját megidéző – legtöbbször olasz nyelvű – historiográfiai művek megírásában. *Carile*: i. m. 81.

⁴⁸ *Francesco Petrarca*: Epistolae rerum senili IV. 2. In: Opera quae extant omnia. Szerk.: Johannes Herold. Bazel, 1581. 782–783., vö. *Perry*: i. m. 29.

⁴⁹ Így vélekedett Ciriaco d'Ancona is 1436-ban. *L. Perry*: i. m. 33.

⁵⁰ *Perry*: i. m. 33–34.

⁵¹ *Borelli Vlad, Toniato*: i. m.

⁵² Ezt az összefüggést, ha nem tévedek, eddig még senki sem vette figyelembe.

⁵³ Vö. *Perry*: i. m. 29–30., a feliratra azonban nem utal.

⁵⁴ A következőkhöz adatokat *L. Perry*: i. m. 30–33. Magyarozatával azonban nem értek egyet.

⁵⁵ The Pilgrimage of Arnold of Arnold von Harff. i. m. 52–54.

⁵⁶ Velence természetesen ez idő szerint nem tekinthető a törökök elleni háború mozgó rugójának.

⁵⁷ A negyedik keresztes hadjárat történetéhez: *Donald E. Queller, Thomas F. Madden*: The Fourth Crusade. The Conquest of Constantinople. Philadelphia, 1997²; *Michael Angel*: The Fourth Crusade. Event and Context. Harlow NY, 2003.; *Hans Eberhard Mayer*: Geschichte der Kreuzzüge. Stuttgart, 2000⁹. 172–184.; *Ralph-Johannes Lilie*: Byzanz und die Kreuzzüge. Stuttgart, 2004. 157–180., *Charles M. Brand*: The Fourth Crusade. Some Recent Interpretations. In: *Medievalia et Humanistica*, NS, 12 (1984) 33–45.

⁵⁸ *Helmut Roscher*: Papst Innocenz III. und die Kreuzzüge. Göttingen, 1969. 115. (Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte, 21.); *Alfred J. Andrea*: The Historia Constantinopolitana. An Early Thirteenth-Century Cistercian Looks at Byzantium. In: *Analecta Cisterciensia*, 36 (1980) 274–276.

⁵⁹ A Zára alatt táborozó keresztesek körében a hozzájuk eljutó pápai irat ellentétes véleményeket váltott ki. *Raymond H. Schwandt*: The Fourth Crusade and the Just-War Theory. In: *Catholic Historical Review*, 61 (1975) 205.

⁶⁰ Vö. *Roscher*: i. m. 113–131. A pápa legfontosabb leveleinek angol fordítását és azok jegyzeteit *l. Alfred J. Andrea*: Contemporary Sources for the Fourth Crusade. Leiden, 2000. (The Medieval Mediterranean, 29.), továbbá *Uő*: Cistercian Accounts of the Fourth Crusade. Were They Anti-Venetian? In: *Analecta*

Cistercensia, 41 (1985) 3–41. (A címben feltett kérdésre a válasz: a negyedik kereszties hadjárattal kapcsolatban a szerzők, ha nem is általánosan, de egy része ténylegesen Velence-ellenes álláspontot fogalmazott meg.)

⁶¹ Reg. VIII. 69. In: *Jacques Paul Migne: Patrologiae cursus completus. Series latina*, 1–222. Párizs, 1844–1864. 215. köt. 701B. – A pápai követhet I. *Werner Malerzek: Petrus Capuanus. Kardinal, Legat im vierten Kreuzzug, Theologe* († 1214). Bécs, 1988. (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom. I. Abt. Bd. 8.)

⁶² Például: *Gesta Innocentii III. Papae c. 105–108*. In: *Migne: i. m.* 214. köt. 145–148.; *David Richard Gress-Wright: The Gesta Innocentii III.* (Ph.D. disszertáció.) Bryn Mawr College, 1981.; *Otonis de Sancto Blasio Chronica c. 49*. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi* (a továbbiakban: MGH. SS. Rer. Germ.) 47. Szerk.: Adolf Hofmeister. Hannover, Lipcse, 1912. 81. Ez a keresztieseket *in rapinam efferati nec ecclesiis parcentes*, Konstantinápoly elfoglalását és kirablását azonban isteni csapásnak, *flagellum non a paganis, sed a Christianis super filios pestilencie* nevezi.

⁶³ *Arnoldi Chronica Slavorum*. In: MGH. SS. Rer. Germ. 14. Szerk.: Johann Martin Lappenberg. Hannover, 1868. 240.

⁶⁴ Az idevágó elgondolásokról I. Die Chronik des Propstes Burchard von Ursberg (Burchardi praepositi Urspergensis Chronicon). In: MGH SS Rer. Germ. 16. Szerk.: Oswald Holder-Egger, Bernhard von Simson. Hannover, Lipcse 1916². 87–88. A párisi Márton apát zsákmányához: *An furtive sint, iudicet qui legit: an videlicet dominus papa talem rapinam in populo christiano factam potuerit iustificare, sicut furtum Israheliticis populi in Egypto iustificatur auctoritate divina?*

⁶⁵ *Agostino Pertusi: Fine di Bisanzio e fine del mondo. Significato e ruolo storico delle profezie sulla caduta di Costantinopoli in Oriente e in Occidente*. Sajtó alá rendezte: Enrico Morini. Róma, 1988. 206–208. (Istituto storico italiano per il Medio Evo n. s. storici 3.)

⁶⁶ *Annali Genovesi di Caffaro e de'suoi continuatori*. Szerk.: Luigi Tommaso Belgrano, Cesare Imepriale. Genova, 1901. 2. köt. 89., 93.

⁶⁷ *Cronica fratris Salimbene de Adam ordinis Minorum*. In: MGH. SS. 32. Szerk.: Oswald Holder-Egger. Hannover, Lipcse, 1905–1913. 23–24.

⁶⁸ MGH. SS. 32. 461. 12–13. jegyzet. Az idézet szó szerint Cremona püspökétől Sicardustól († 1215) származik.

⁶⁹ *Nuova Cronica di Giovanni Villani. Kritikai kiadás*. Szerk.: Giovanni Porta. Parma 1991. 5. (Magyarul: Villani testvérek. A három Villani krónikája. In: *Középkori krónikások. VIII–IX. köt.* Budapest, 1909.)

⁷⁰ *Porta: i. m.* 11,90.

⁷¹ *Franco Gaeta: L'idea di Venezia*. In: *Storia della cultura veneta dal primo Quattrocento al concilio di Trento*. Szerk.: Girolamo Arnaldi–Manlio Pastore Strocchi. Vicenza, 1980–1981. III. köt. 578–579., 582–587., 598–614.

⁷² Összefoglalóan: *Gaeta: L'idea. i. m.* 565–641.

⁷³ *Antonio Carile: La cronochistica veneziana (secoli XIII–XVI) di fronte alle spartizione della Romania nel 1204*. Firenze, 1969.

⁷⁴ *Supplementa tomorum I–XII. pars II. Supplementum tomi XIII*. In: MGH SS. 14. Szerk.: Georg Waitz. Hannover, Lipcse, 1883. 92–95.

⁷⁵ MGH SS. 14. 96. 42–43. jegyzet.

⁷⁶ Csak Marin Sanudónál olvasható. *Muratorius: i. m.* 527B. Minden más forrás, ha Dandolo koráról esik szó, a *senex* kifejezést használja. A két legkorábbi krónika, a „*Historia ducum Veneticorum*”, valamint Martino da Canal munkája egyáltalán nem említi a dózse életkorát. Madden elgondolásai, amelyek a magas életkor mellett tanúskodnak, számomra nem meggyőzőek. (Madden: Enrico Dandolo. i. m. 92.) A középkorban az életkor meghatározása rendkívül problematikusnak tekinthető. Vö. *Johannes Fried: Der Schleier der Erinnerung. Grundzüge einer historischen Memorik*. München, 2004. 178–183.

⁷⁷ *Wolfgang Wollters: Der Bildschmuck des Dogenpalastes. Untersuchungen zur Selbstdarstellung der Republik Venedig im 16. Jahrhundert*. Wiesbaden, 1983. 183., 185–188., 190–191. ábrák.

⁷⁸ *Kretschmayr: i. m.* I. 466–467. L. még Geoffroy de Villehardouin negyedik kereszties hadjáratról írt beszámolójának újfelnémet fordítását: *Chroniken des Vierten Kreuzzugs (1202–1204)*. Die Augenzeugenberichte von Geoffroy de Villehardouin und Robert de Clari. Sajtó alá rendezte: Gerhard E. Sollbach. Pfaffenweiler, 1998. 34.

⁷⁹ *Kretschmayr: i. m.* I. 321., 472.

⁸⁰ *Tafel–Thomas: i. m.* I. 558–561. Nr. 154. (1205. június 2.); 566–569. Nr. 157. (1205. szeptember 2.); 569–571. Nr. 159. (1205. október); 571–574. Nr. 160. (1205. október); II. 17–19. Nr. 169. (1206).

⁸¹ Az oklevél, amelyben Marino Geno a kérdéses címet Pietro Zianira ruházza: *Tafel-Thomas*: i. m. II. 4–11. Nr. 164. (1206. február). A titulus jelenlegi formájában csak 1208-ban, Marino eltávolítása után jelent meg, és jól érzékelteti a dózsei, illetve a podestai címben bekövetkező változást. Az 1206 júliusában kelt oklevélben Pietro Ziani csak *Dei gratia Veneciarum, Dalmatie atque Chroavatie Dux*-nak nevezi magát (*Tafel-Thomas*: i. m. II. 15–17. Nr. 168.). 1207 februárjában a dózse titulatúrájában már szerepel a kérdéses bővítés, ami ettől kezdve rendszeres maradt (*Tafel-Thomas*: i. m. II. 47–49. Nr. 179.). Az utolsó oklevél, amely Marinót podestának nevezi (*Tafel-Thomas*: i. m. 49–52. Nr. 180. [*Mense Martii, decime indictionis*]), igen hiányosan maradt fenn, és datálása is bizonytalan, talán 1206-ra tehető. – A konstantinápolyi velencei podestáról l. *Giorgio Ravagni*: La Romània veneziana. In: *Storia di Venezia dalle Origini alla caduta della Serenissima II. L'età del Comune*. Szerk.: Giorgio Cracco, Gherardo Ortalli. Róma, 1995. 203–205.

⁸² *Limentani*: i. m. I. 39–41.

⁸³ A kulturális emlékezethez l. *Jan Assmann*: Das kulturelle Gedächtnis. München, 2002⁴.

⁸⁴ *Limentani*: i. m. I. 38., 46–47. Vö. még *Agostino Pertusi*: Martino da Canale, interprete cortese delle crociate e dell'ambiente veneziano del secolo XIII in Venezia dalla prima crociata alla conquista di Costantinopoli del 1204. Firenze, 1966.

⁸⁵ *Limentani*: i. m. I. 42–43., 50.

⁸⁶ A parancsmegtagadásról l. *Gesta Innocentii III. Papae*. c. 83 és c. 85. In: *Migne*: i. m. 214. 131B/C. és 138–139.

⁸⁷ Uo. c. 43. In: *Migne*: i. m. 326.

⁸⁸ Uo. c. 44. In: *Migne*: i. m. 326.

⁸⁹ Uo. c. 54. In: *Migne*: i. m. 338.

⁹⁰ Vö. *Henry Simonsfeld*: Venetianische Studien I. Das Chronicon Altinate. München, 1878. 55–56.

⁹¹ A jóslat szövegét és annak magyarázatát l. *Agostino Pertusi*: Le profecie sulla presa di Costantinopoli (1204) nel cronista veneziano Marco (c. 1292) e le loro fonti bizantine (Pseudo-Costantino Magno, Pseudo-Daniele, Pseudo-Leone il Saggio). In: *Uō: Saggi Veneto-Bizantini*. Sajtó alá rendezte: Giovanni Battista Parente. Firenze, 1990. 315–348. (Civiltà veneziana. Saggi, 37.)

⁹² Zárához l. *Chronica brevis*. i. m. 367. 7. jegyzet; *Chronica extensa*. i. m. 277. 5. jegyzet. – Andrea Dandoloról mint krónikaíróról: *Girolamo Arnaldi*: Andrea Dandolo Doge-cronista. In: La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Sajtó alá rendezte: Agostino Pertusi. Firenze, 1970. 127–268. (Civiltà veneziana. Saggi, 18.); továbbá *Uō*: Lidia Capo: I cronisti di Venezia e della Marca Trevigiana. In: *Storia della cultura veneta dal primo Quattrocento al concilio di Trento*. I–III. köt. Szerk.: Girolamo Arnaldi. Manlio Pastore Strocchi. Vicenza, 1980–1981. II. 287–289.

⁹³ Az összefüggésre először Angold utalt. *Angold*: i. m. mutató. Velence és velencei béke.

⁹⁴ *Barbara Marx*: Venedig – „Altera Roma”. Transformationen eines Mythos. In: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 60 (1980) 325–373. A „második Jeruzsálemhez”: *Vickers*: i. m. 231–232.

⁹⁵ *Fried*: Der Schleier. i. m. 13–56.

⁹⁶ *Marin Sanudo*: Le Vite dei Dogi. In: *Rerum Italicarum Scriptores*. Nuova edizione 22/4. Szerk.: Giovanni Monticolo. Città di Castello, 1900. 370–371.

⁹⁷ A történelem és mítosz viszonyához: *Fasoli*: i. m., valamint *Harald Zimmermann*: Canossa 1077 und Venedig 1177 und Jahrhundert danach. In: *Studi Matildici*, 44 (1978) 183–216.

⁹⁸ *Edward Muir*: Civic Ritual in Renaissance Venice. Princeton, N. J., 1981. 120. A dózse jelvényeinek történetéhez: *Agostino Pertusi*: Quedam regalia insignia. Ricerche sulle insigne regali dei dogi nel Medioevo. In: *Studi veneziani*, 7 (1965) 3–124. A kürtökhöz: *Kurtzman-Koldau*: i. m. ch. 8. Jacobus Tiepolo esküszövegében csak három kürtöt említenek. Az emyőről: *Limentani*: i. m. II. 87., 246. Itt azonban nem esik arról szó, hogy az *andate di trionfo* alkalmával ugyancsak szereplő dózsei kard és a fehér gyertya, amit a dózse hordozott, eredetileg pápai adományok voltak.

⁹⁹ MGH. SS. 32. 565. 3. és 32–41. jegyzetek. (A dózse esküvőjét a tengerrel Salimbene egyfelől bálványimádással és Neptunusz kultuszával magyarázza, másfelől a *dominium maris*-szal, amely Velence rögeszméjévé vált.)

¹⁰⁰ *Porta*: i. m. 5. (A pápa lába a császár vállán.)

¹⁰¹ *Stauferreich im Wandel*. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrich Barbarossas. Szerk.: Stefan Weinfurter. Stuttgart, 2002. (Mittelalter-Forschungen, 9.) Velencei szemszögből: *Madden*: Enrico Dandolo. i. m. 69–79.

¹⁰² A legfontosabb velencei forrás: *Monticolo*: i. m. A függelékben l. Sebastiano Ziani életrajzát. A legkorábbi fennmaradt változata Bonincontro de Bovi 14. század elején keletkezett, de elpusztult dicsőítő énekének uo. 370–417.; továbbá *Chronica extensa*. i. m. 262–265. Késő 14. századi változatok: *Oddone Zenatti*: Il poemetto di Pietro de' Natali sulla Pace di Venezia tra Alessandro III e Federico Barbarossa. In: *Bullettino*

dell'Istituto storico italiano, 26 (1905) 105–198. (6 táblával); továbbá *Pertusi*: Quedam regalia. i. m. L. még: 1177 Pace di Venezia, storia, leggenda e mito. Appunti per un catalogo 24 settembre–23 ottobre 1977. Velence, 1977. (Mostra documentaria dell'Archivio di Stato di Venezia.)

¹⁰³ Mindkét idézet a Sala del Maggior Consiglio 1577-ben elpusztult képsorozatának felirataiból való. *Monticolo*: i. m. 352., 354.

¹⁰⁴ *Wolfgang Wolters*: Der Programmwurf zur Dekoration des Dogenpalastes nach dem Brand vom 20. Dezember 1577. In: *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, 12 (1966) 271–318. A Lateránban is mutatkozott törekvés arra, hogy a pápa császár felett aratott győzelmét, illetve Velence diadalmát megörökítsék. Vö. *Gerhart B. Ladner*: Die Papstbildnisse des Altertums und des Mittelalters II. Città del Vaticano, 1970. 35–36.

¹⁰⁵ *Muir*: i. m.

¹⁰⁶ „Spata pro iusticia observanda semper et defendenda”, Bonincontro de Bovi megfogalmazása. *Monticolo*: i. m. 392.

¹⁰⁷ A békekötés fiktív körülményeinek széles körű elterjedése nem utolsósorban Schedel krónikájának is köszönhető. Vö. *Hartmann Schedel*: Buch der Chroniken. Nürnberg, 1493. fol. 202v. A történet németországi, Luthernál, illetve más reformátoroknál megjelenő recepciója: *Karl August Wirth*: Imperator Pedes papae deosculatur. Ein Beitrag zur Bildkunde des 16. Jahrhunderts. In: *Festschrift für Harald Keller zum sechzigsten Geburtstag*. Darmstadt, 1963. 175–221.; *Zimmermann*: i. m. 203–207.; *Fried*: Der Schleier. i. m. 157–166.

¹⁰⁸ *Wolfgang Wolters*: Il pittore come storiografo? A proposito delle pitture di Palazzo Ducale a Venezia. In: *Crisi e rinnovazione nell'autunno del Rinascimento a Venezia*. Szerk.: Vittore Branca, Carlo Ossola. Firenze, 1991. 205–219.

¹⁰⁹ *Kretschmayr*: i. m. II. 84.

¹¹⁰ Valla nem volt ismeretlen a velenceiek számára, hiszen a köztársaság történetének megírására is felkérték. *Gaeta*: Storiografia. i. m. 28–30.

¹¹¹ Ezen utóbbihoz: *Ulrich Muhlack*: Der Humanismus als kulturhistorische Epoche (Gerda Henkel Vorlesung). Münster, 2004. – Velencére e témában: *Percy Gothein*: Francesco Barbaro. Frühhumanismus und Staatskunst in Venedig. Berlin, 1932. Francesco barátságban volt Lorenzo de Monacisszal, a görögök megtámadásának megítélésében azonban nem voltak azonos véleményen, e kérdésben Lorenzo álláspontját osztotta (uo. 39–47.). L. még *Agostino Pertusi*: Gli inizi della storiografia umanistica nel Quattrocento. In: *La storiografia veneziana fino al secolo XVI*. Sajtó alá rendezte: Agostino Pertusi. Firenze, 1970. 269–332. (Civiltà veneziana. Saggi, 18.)

¹¹² Vö. *Gaeta*: L'idea. i. m. 575–578.

¹¹³ *Lorenzo de Monacis*, *Chronicon de rebus Venetis ab u. c. ad annum MCCCCLIV [1354] sive ad conjurationem Ducis Falerdo*. Szerk.: Flaminus Cornelius. Velence, 1758. 134–135. Az idézet az ezeréves Velencéről szóló ünnepi beszédében. *Poppi*: i. m. 494.

¹¹⁴ Uo. 485. 14–15. és 24–29. jegyzet.

¹¹⁵ *Lorenzo de Monacis*, *Chronicon*. i. m. 133.

¹¹⁶ A város első elfoglalása: uo. 136.

¹¹⁷ A város második elfoglalása: uo. 137–138. Ez az érv részben már felbukkan St. Blasien-i Ottónál. MGH. SS. *Re. Germ.* 47. 81–82.

¹¹⁸ Uo. 140–141.

¹¹⁹ Uo. 142.

¹²⁰ Az idézet a rimini Filippo Moranditól 1450-ből származik. Vö. *Marx*: i. m. 351.

¹²¹ De origine urbis Venetiarum rebusque eius ad ipsa ad quadringesimum usque annum gestis *Historia*, lib. IX. Szerk.: Johannes Georgius Graevius. Leyden, 1722. 97. (*Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae*, 5/1.) „Statim enim Constantinopolim Romanis illis ornamentis refertam omnes viderunt videntque statuis precipue columnis, aliisque admirandis opibus, quorum tanta fuit copia, ut ad orandas quoque Venetias multa deinde translata sint.” Az idézetet: *Patricia H. Labalme*: Bernardo Giustiniani. A Venetian of the Quattrocento. Roma, 1969. 252. 31. jegyzet. (Uomini e dottrine, 13.)

¹²² Velence korántsem sürgette a háborút. *Labalme*: i. m. 140–142. Az 1454–1458 között tervbe vett keresztet hadjáratok kérdéséről: *Heribert Müller*: Kreuzzugspläne und Kreuzzugspolitik des Herzogs Philipp des Guten von Burgund. Göttingen, 1993. Az 1453 utáni velencei hintapolitikáról I. La caduta di Costantinopoli. L'eco del mondo. Szerk.: Agostino Pertusi. Milánó, 1976. 20–22., 26–28.

¹²³ *Wolfgang Wolters*: Überlegungen zum Wiederaufbau stark zerstörter Gebäude im Cinquecento. Die Gutachten nach dem Brand des Dogenpalasts vom 20. Dezember 1577. In: *Ars naturam adiuvans*. Festschrift für Matthias Wimmer. Szerk.: Victoria v. Flemming, Sebastian Schütz. Mainz, 1996. 327–333.

¹²⁴ A festményekről I. *Wolters*: Der Bildschmuck. i. m. 182–189.